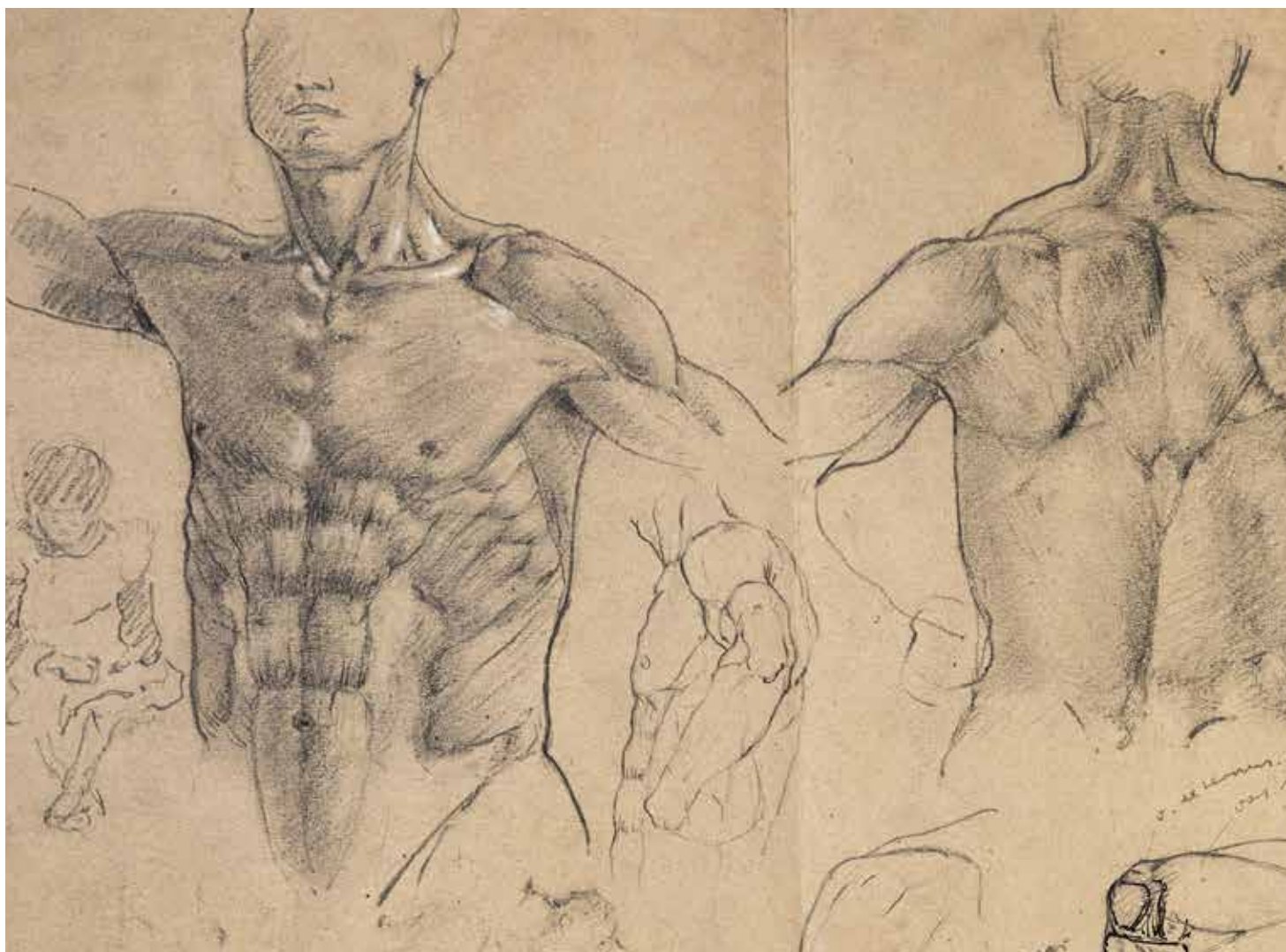

Kontekstualizacija,
interpretacija i
kreativne derivacije
arhivske građe

Plastička anatomija za umjetnike

Kontekstualizacija,
interpretacija i
kreativne derivacije
arhivske građe

Plastička anatomija za umjetnike

Zagreb, 2021.

Tiskano uz potporu programa Kreativne Europe
u okviru projekta CREARCH.

Sufinancirano sredstvima
programa Europske unije
Kreativna Europa

Nakladnik

ICARUS Hrvatska

Za nakladnika

Vlatka Lemić

Urednice i autorice tekstova

Darija Alujević, Andreja Der-Hazarijan-Vukić, Jasenka Ferber
Bogdan, Ariana Novina

Grafičko oblikovanje

Natalija Nikpalj

Ustupanje fotografija

Arhiv ALU, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Gradski muzej
Križevci, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Zbirka
Grozić

Tisak

Tiskara Zelina d.d.

Naklada

300 primjeraka

ISBN: 978-953-49472-1-0

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001112993.

Zagreb, rujan 2021.

SADRŽAJ

4	O PROJEKTU
	LIKOVNA UMJETNOST I MEDICINA – ČOVJEK U SREDIŠTU
6	Likovna umjetnost i medicina u prošlosti
17	Akademski slikari – crtači Zavoda za Anatomiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu
	POVIJEST NASTAVE PLASTIČNE ANATOMIJE U HRVATSKOJ
22	Uzori i ishodišta
24	Plastična anatomija na Obrtnoj školi
25	Anatomija i proporcija tijela na Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt
	UDŽBENIK PLASTIČKA ANATOMIJA
28	O autorima
28	Rudolf Valdec
29	Bela Csikos Sesia
30	Nastanak i razrada priručnika 1908.-1914.
35	O rukopisu
42	Ilustracije
45	Rudolf Valdec: Rukopisna posveta studentima
52	Radovi đaka Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt
	NASTAVA ANATOMIJE NA AKADEMIJI LIKOVNIH UMJETNOSTI U ZAGREBU
58	Nastava anatomije nakon Valdeca i Csikosa
60	Pedagoška metoda Babić-Hegedušić
61	Crtice iz prošlosti Akademije
63	Nastava Anatomije na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu danas
74	LITERATURA I IZVORI

O PROJEKTU

Psyha = Volja je kostur, želja je snaga,
t.j. mišićje (Rudolf Valdec - k Plastičkoj anatomiji)

Međuinstitucijski projekt Arhiva za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Arhiva Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu proizašao je iz namjere da se arhivski predmet, neobjavljeni udžbenik Plastička anatomija, pohranjen u Arhivu za likovne umjetnosti, predstavi unutar institucionalnog konteksta Akademije likovnih umjetnosti za čije je potrebe nastao. Prije točno 107 godina kipar Rudolf Valdec i slikar Bela Csikos Sesia zajednički su pripremili atlas u nastojanju da đacima tadašnje Akademije, ali i svim đacima umjetničkih i obrtnih struka, osiguraju prvi takav domaći priručnik radi lakšeg svladavanja nastave Plastične anatomije. Važno je napomenuti da u vrijeme nastanka ovog udžbenika još uvijek nije postojao Medicinski fakultet, osnovan tek 1917. godine, što je autorima uskratilo mogućnost suradnje s domaćim stručnjacima anatomima.

Bio je to ambiciozan i pionirski pothvat dvojice umjetnika, profesora prve generacije Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu (tada Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt) za koji onovremene nadležne institucije nisu imale sluha.

Iako su dijelovi Plastičke anatomije korišteni u nastavi, cjeloviti rukopisni koncept udžbenika nikad nije objavljen. Pohranjen unutar ostavštine akademika Rudolfa Valdeca u Arhivu za likovne umjetnosti, rukopis je do ove izložbe ostao gotovo zaboravljen. Neki njegovi pripremni dijelovi čuvaju se i unutar ostavštine Bele Csikosa Sesije u Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU te Gradskom muzeju Križevci, kamo su dospjeli kao dio donacije slikareva sina, kipara Julija Csikosa. Sačuvani primjerak udžbenika važno je svjedočanstvo o počecima nastave anatomije za umjetnike u Hrvatskoj, predmeta koji je do danas ostao temelj i polazište umjetničke naobrazbe.

U sklopu projekta realizirane su dvije izložbe kojima se iz različitih perspektiva prezentira rukopisni koncept anatomskeg atlasa za umjetnike, autorskog dvojca, akademika, kipara Rudolfa Valdeca i slikara Bele Csikosa Sesije. Projekt obuhvaća virtualnu izložbu *Volja je kostur – želja je mišićje / Rudolf Valdec i Bela Csikos Sesia: anatomske atlas za umjetnike* i izložbu *Sat anatomije - nekad i sad*, u zagrebačkoj Galeriji Šira, na adresi Preradoviće-va 13.

Virtualna izložba *Volja je kostur, želja je mišićje*

Virtualna izložba Volja je kostur, želja je mišićje – Rudolf Valdec i Bela Csikos Sesia: *Anatomski atlas za umjetnike* (<http://dizbi.hazu.hr/anatomija/>) donosi priču o samom arhivskom predmetu, predstavljenom kroz nekoliko tematskih cjelina, koje uključuju analizu prethodno digitaliziranog rukopisa, razradu odnosa umjetnosti i medicine, te početke i načine provođenja nastave Plastične anatomije na Akademiji likovnih umjetnosti od njezina osnutka do danas. Važan dio izložbe čine recentni radovi studenata Akademije, uz dva kraća multimedijalna priloga o nastavi anatomije danas. Tehnička izvedba povjerena je tvrtki ArhivPRO, a izložba je postavljena na portalu Digitalne zbirke HAZU.

U sklopu izložbe *Sat anatomije – nekad i sad* u travnju 2021. godine u Galeriji Šira u Zagrebu bili su izloženi crteži i tekstovi iz Anatomskog atlasa, recentni radovi studenata Akademije s kolegija Plastična anatomija, kratki film o anatomiji autora prof. Darka Bakliže, te predstavljena povijest predmeta Anatomija čovjeka i Anatomija životinja na ALU u Zagrebu.

Obje su izložbe potpomognute sredstvima Gradskog ureda za kulturu Grada Zagreba i sredstvima udruge ICARUS Hrvatska u okviru aktivnosti međunarodnog projekta Kreativne Europe CREARCH, a izložbu u Galeriji Šira dodatno je sredstvima poduprlo i Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.

LIKOVNA UMJETNOST I MEDICINA – ČOVJEK U SREDIŠTU

Likovna umjetnost i medicina u prošlosti

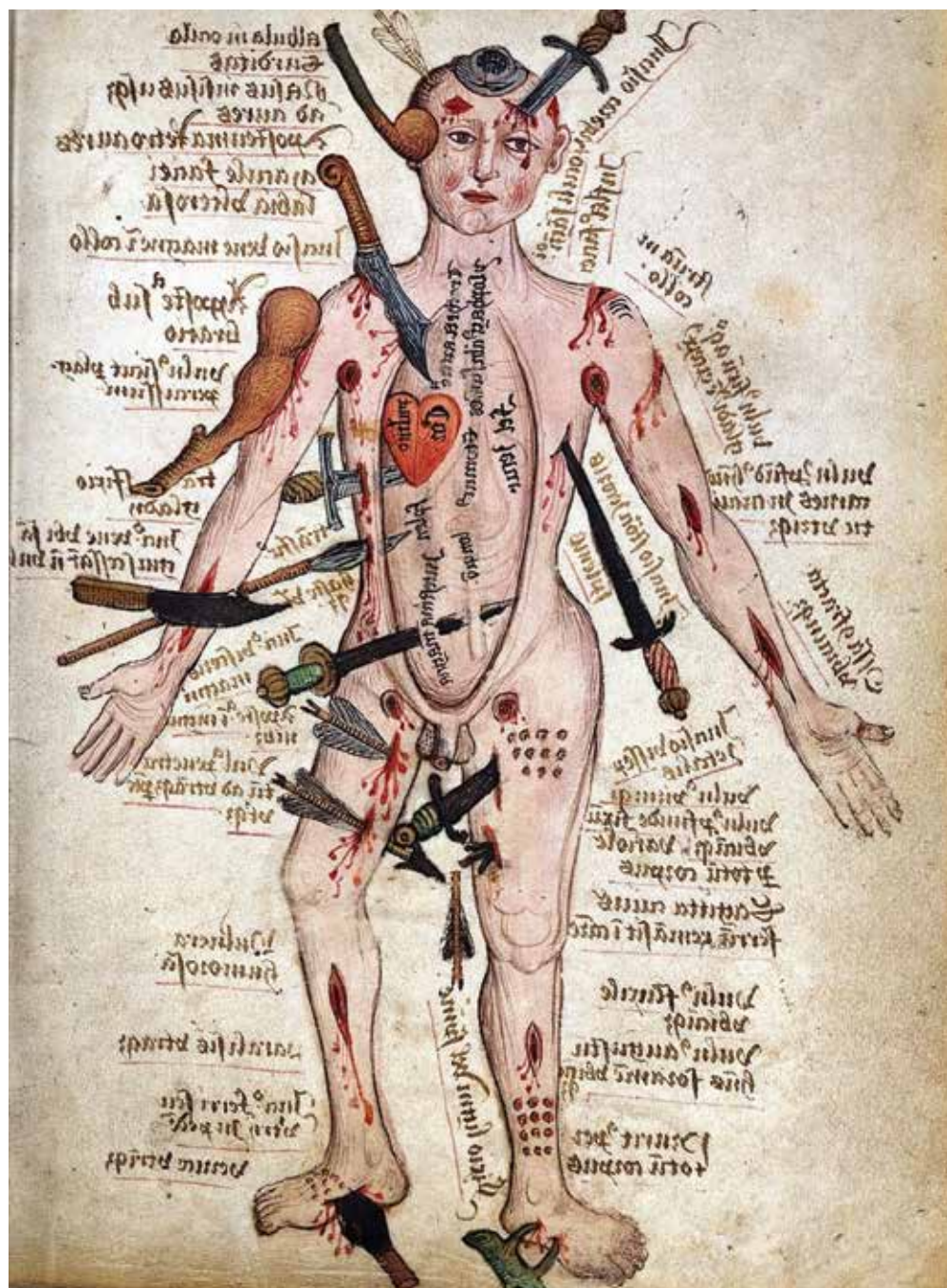
Bez obzira radi li se o autoportretu, portretu, aktu, figuri ili bisti, za ljudski lik, muški ili ženski, može se bezrezervno utvrditi da je najčešći motiv umjetničkih djela. Njegova oblikovna načela, idealizacija ili stilizacija, ovisila su o ideji koju je morao posredovati kao i o osobinama koje su mu bile pripisane. Prikaz čovjeka mijenjao se kroz epohe u skladu s promjenjivom umjetničkom istinom, idealom ljepote ili znanstvenim dosezima. Tako je kroz povijest ljudski lik utjelovljivao božansko, odražavao proporcije svemira, ali i otkrivao razinu anatomske spoznaje. Upravo kroz mijene tog univerzalnog motiva možemo pratiti i povijest paralelnog razvoja medicine i umjetnosti, kao i brojne točke njihovih međusobnih ispreplitanja i dodira. Zajednički im je temelj u fizičkom svijetu materije, koji i liječnici i umjetnici promatraju uvježbanim okom, sposobnim zapaziti detalje u složenoj cjelini. Obje nas uče neprekidnom istraživanju i promatranju izvanjski vidljivog, kao posljedicu nevidljivih zakona i skrivenih unutarnjih struktura. Ali dok znanost, pa tako i medicina viđeno tumači jezikom logike, umjetnost svijet posreduje intuitivno spoznatim oblicima.

U ovom odnosu dominantnu ulogu ima upravo crtež, kojeg danas na prvu vežemo uz umjetnost, zaboravljajući ponekad činjenicu da je on bio prvi kojim je čovjek komunicirao i interpretirao spoznaju o svijetu koji ga okružuje. Anatomska topografija i građa ljudskoga tijela oduvijek je plijenila interes znanstvenika, liječnika i umjetnika. Sekcija ljudskoga tijela je, međutim, tijekom povijesti uglavnom bila zabranjivana, katkada i kažnjavana. Detaljan uvid u unutrašnjost ljudskog tijela mogli su si priuštiti tek motivirani pojedinci koji su, bilo iz umjetničkih ili medicinskih razloga, željeli što bolje i preciznije proučiti ili ilustrirati anatomiju, pri čemu se nerijetko pribjegavalo i krađi mrtvih tijela. Anatomske ilustracije često su tek djelomično sačuvane u dokumentaciji pojedinih liječnika i opusima umjetnika kao dio akademskog obrazovanja ili pripreme za umjetnička djela. Anatomske crteže umjetnika, pohranjeni u muzejske kolekcije i knjižnice i rijetko izlagani u javnosti, predstavljaju uvid u umjetničko promišljanje predstavljanja ljudskog tijela u čitavoj svojoj izražajnosti.

Anatomska sekcija (hrv. razudba) i prikaz anatomskih struktura od samih početaka spajaju rad umjetnika i znanstvenika u istraživačkom procesu od opservacije i tumačenja do ilustracije prikrivenih struktura ljudskoga tijela.

Stoga je suradnja umjetnosti i znanosti bila presudna u rušenju galenizma, koji je dominirao pogledom na anatomiju sve do 16. stoljeća, kada izučavanje i edukacija uz mrtvo tijelo postaju izazov i anatomima i umjetnicima.

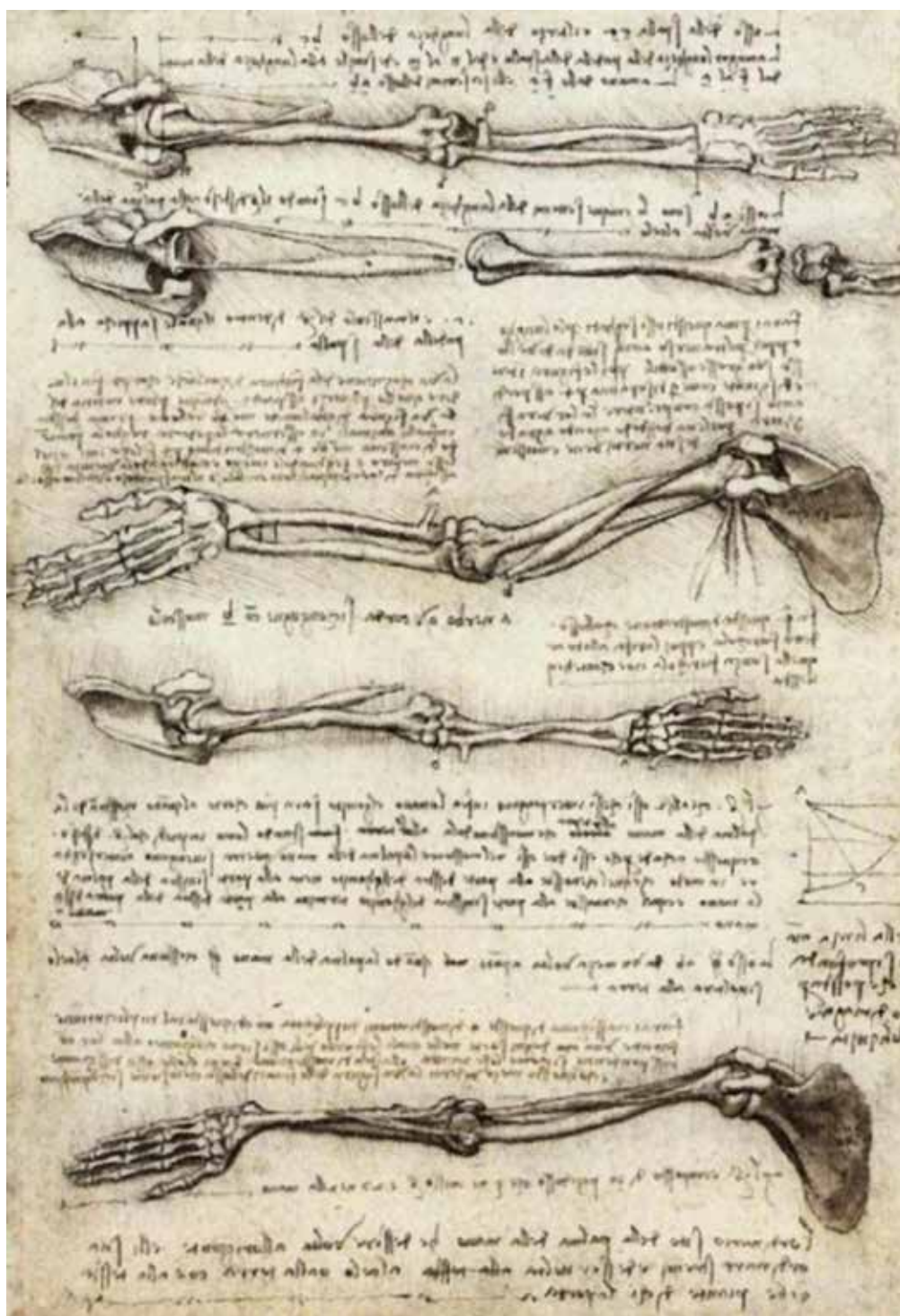
Mrtvački ples, kopija freske,
platno, tempera, lokalitet izvora:
Sv. Trojstvo, Hrastovlje, kopirao:
Željko Hegedušić, 1955.,
Gliptoteka HAZU, Ga.K.-73

Jedan od najranijih umjetnika anatoma bio je Leonardo da Vinci, možda i prvi umjetnik koji je na anatomskej sekciji direktno proučavao i bilježio unutarnju strukturu ljudskog tijela.

Njegova ostavština sadrži dvjestotinjak listova s crtežima ljudskoga tijela izuzetno visoke preciznosti topografskih odnosa organa i njihove funkcije, koje je ovaj umjetnički genij gotovo sigurno planirao objaviti. Da su ovi crteži objavljeni za vrijeme njegova života, krajem 15. ili početkom 16. st., do reforme anatomije došlo bi nešto ranije.

Leonardo da Vinci: Anatomija
ramena i vrata (recto), oko 1510.,
olovka, tinta, crna kreda / papir,
Codex Windsor, Royal Collection
(Royal Library, Windsor Castle)

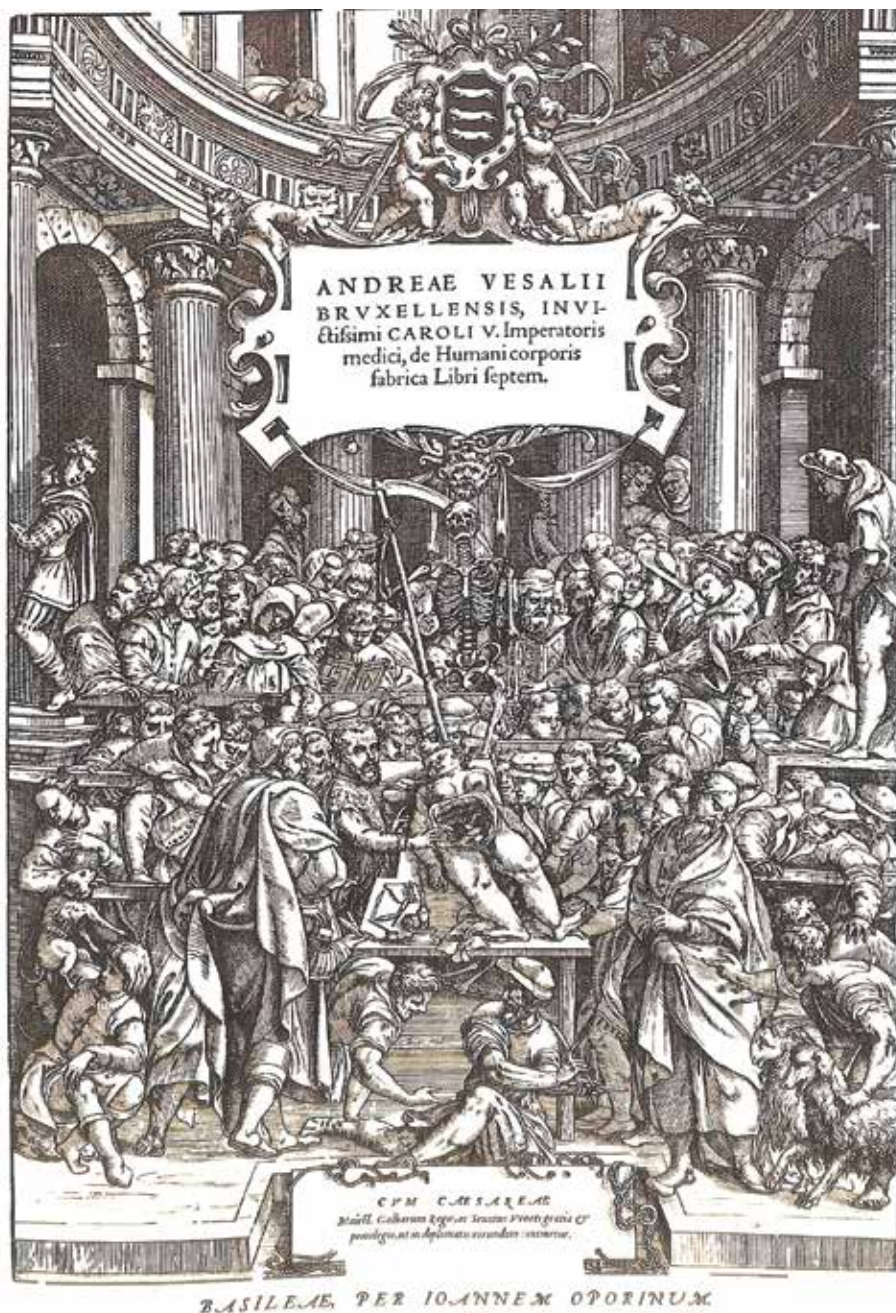

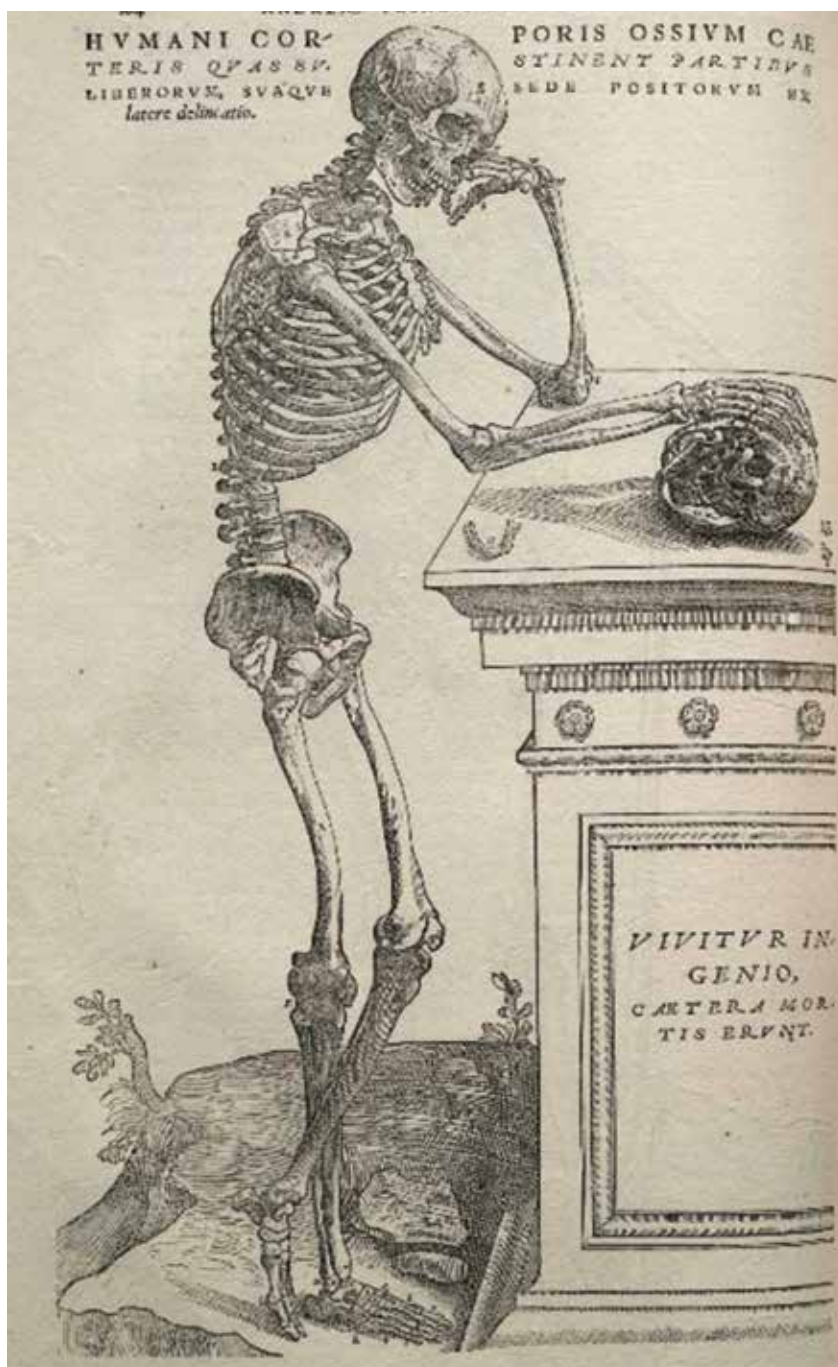
Leonardo da Vinci: Studija ruke u pokretu, oko 1510., olovka, tinta, crna kreda / papir, Codex Windsor, Royal Collection (Royal Library, Windsor Castle)

Reformu anatomije kao znanstvene discipline započeo je 1530-tih mladi liječnik Andreas Vesalius, koji u dobi od samo 23 godine već drži anatomska predavanja u Padovi, gdje je stekao doktorat medicine i profesuru kirurgije. Njegova su predavanja pobudila pozornost Tizianovog učenika Jana Stevena van Calcara, koji 1538. objavljuje šest velikih drvoreza prema Vesaliusovim prijedlozima i skicama. Uskoro se Vesalius potpuno odriče Galenove anatomije i kao polazište svojim predavanjima uzima samo ono što se može opaziti na samoj sekciji.

Njegov je udžbenik *De humani corporis fabrica libri septem* iz 1543. ujedno i prvi atlas anatomije. Vesaliusove tekovine nastavit će mnogi anatomici i liječnici u kasnijim vremenima, a rane ilustracije prvih udžbenika i atlasa koristit će se u svim europskim sveučilišnim središtima u kojima se anatomija počinje razvijati kao temeljna medicinska znanost.

Andreas Vesalius: Naslovnica drugog izdanja knjige *De humanis corporis fabrica libri septem*, 1555. (preuzeto iz knjige *The Illustrations from the works of Andreas Vesalius of Brussels*, Cleveland: The World Publishing Company, 1950.), Knjižnica ALU

Andreas Vesalius: De humanis
 corporis fabrica libri septem, str.
 164, Basel: Joannes Oporinus,
 1543.

Jednako kao što su se razvijali anatomske
 crteži i učila za medicinare, definirali su
 se i uvodili edukacijski programi anato-
 mije za potrebe umjetnika. Uključivanje
 anatomije u novo osnovane akademije
 pomoglo je renesansnoj umjetnosti da,
 uz isticanje intelektualnih aspekata um-
 jetničkog rada, napreduje iz zastarjelih
 srednjovjekovnih gildi u strukturirane
 visoko-obrazovne ustanove, a slikari i
 kipari iz obrtnika u umjetnike. U pro-
 gramu prve umjetničke akademije u
 Europi (Accademia delle Arti del Dise-
 gno), osnovane u Firenci 1563. godine,
 zalaganjem umjetnika i pisca Giorgia
 Vasarija, planirani su i satovi anatomije
 u bolnici Santa Maria Nuova. Na rim-
 skoj Akademiji sv. Luke, (osnovanoj
 1577.) od 1593. godine, kada je nastavu
 usustavio slikar i arhitekt Federico Zuc-
 cari, uvedeno je i crtanje dijelova tijela
 – glava, ruku, nogu prema odljevima, a
 nakon toga i prema antičkim skulptura-
 ma i aktovima.

Enea Vico (prema Bacciu Bandinelliju): Akademija Baccia Bandinellija, grafika, oko 1544., Metropolitan Museum, 17.50.16-135

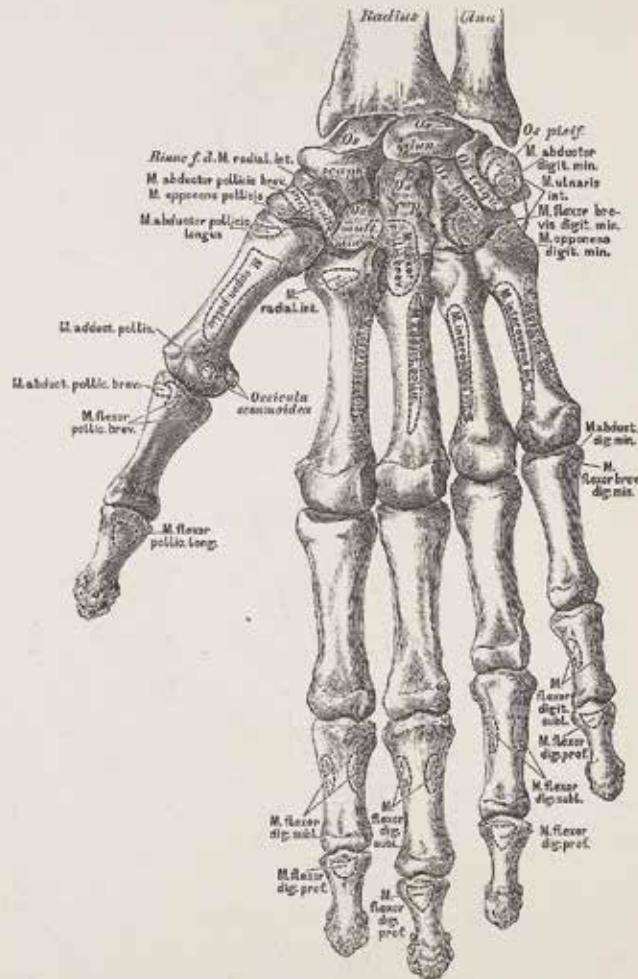
Bernardino Genga (ilustracije: Charles Errard): Anatomia per uso et intelligenza del disegno ricercata non solo su gl'ossi, e muscoli del corpo humano, Rim: Domenico de Rossi, 1691., Memento mori – tabla 2

U Francuskoj je 1648. godine kralj Luj XIV. osnovao Kraljevsku umjetničku akademiju (Académie Royal de Peinture et de Sculpture), na kojoj je od 1672. zaposlen profesor anatomije, kirurg François Quatroulx. Sustav crtanja prema crtežima, odljevima i živom modelu, uz predavanja o perspektivi, geometriji i anatomiji, proširio se i na druge novoosnovane europske akademije, i

postao osnova nastavnog kurikulumu. Charles Errard, dvorski slikar Luja XIV., jedan od osnivača francuske umjetničke akademije i Bernadino Genga, profesor anatomije i kirurgije na rimskoj Santo Spirito, izdali su 1691. godine ilustriranu knjigu anatomije za umjetnike, *Anatomia per uso et intelligenza del disegno*.

Bernardino Genga, (ilustracije:
Charles Errard): Anatomia per
uso et intelligenza del disegno
ricercata non solo su gl'ossi, e
muscoli del corpo humano, Rim:
Domenico de Rossi, 1691., tabla
XXII

149. Die Knochen der rechten Hand, von der Volarseite,
mit den Muskelsätzen.

Carl Heitzmann: Die Descriptive
und Topographische Anatomie
des Menschen, Beč: Wilhelm
Braumüller, 1884, str. 107

Zanimanje za morfologiju tijekom 19. stoljeća raste, a u skladu s time i potreba za medicinskim ilustracijama, osobito u sklopu tada veoma popularnih medicinskih atlasa. Bečko sveučilište na kojemu studiraju mnogi naši liječnici i umjetnici postaje mjestom intenzivne interakcije i prožimanja anatomske i umjetničke znanja i vještina. Pojedinci poput Antona Elfingera posjeduju i medicinsku i umjetničku izobrazbu te sudjeluju u izradi niza akvarela za različite medicinske struke. Specifičnost

Beča je i u činjenici da se mnogi liječnici, premda bez formalne umjetničke izobrazbe, bave uz osnovni poziv i medicinskim ilustracijama. Jedan od njih bio je i Carl Heitzmann, rođen u Vinkovcima. Godine 1870. izradio je *Atlas deskriptivne anatomije čovjeka* kojeg je priredio poznati bečki anatom Emil Zuckerkandl, a doživio je devet izdanja. Ovaj je atlas naveden kao jedno od referentnih polazišta u popisu literature Plastičke anatomije.

Akademski slikari - crtači Zavoda za anatomiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu

(...) *Gospodo! Anatomija je predmet, koji se uči očima, jedna od najrealnijih struka ljudskog znanja, gdje sve o čemu se govori ne treba nadugo i široko obrazlagati i dokazivati, već je vidljivo i oipljivo i sve treba mladim ljudima pokazati kako izgleda u prirodi.*(...) (iz nastupnog predavanja *O smjeru nastavnog i znanstvenog rada u anatomiji* kojim je dr. Drago Perović otvorio Medicinski fakultet u Zagrebu, 12. siječnja 1918.)

(Zdravko Petanjek, Ivana Bičanić, *Memorijalom Perović-Krmpotić obilježeno 100 godina od prvog predavanja na Medicinskom fakultetu*, mef.hr, srpanj 2018., str. 29-30)

Kao što je jasno istaknuto u navedenom citatu prvog profesora anatomije na zagrebačkom Medicinskom fakultetu, dr. Drage Perovića, podučavanje anatomije temelji se na slikama i prikazima reprezentativnih detalja, a crtanje se, kao važan dio procesa učenja, preporuča i studentima i profesorima, među kojima je bilo vrlo vještih crtača (poput samog dr. Perovića). No za potrebe nastavnih pomagala, kao i ilustriranja znanstvenih radova u knjigama i časopisima, Medicinski se fakultet od samih početaka odlučio za suradnju s akademskim slikarima, nudeći im profesionalni angažman na svim svojim zavodima. Kako je naš predmet interesa anatomija, ovdje ćemo se ograničiti na slikare koji su bili zaposleni na Zavodu za anatomiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Sretna je okolnost bila u činjenici da je Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu osnovana deset godina prije Medicinskog fakulteta, te su se, u trenutku takve odluke, na "tržištu" nalazile već dvije generacije završenih akademskih slikara, među kojima je bilo mnogo onih koji su zbog nesigurne egzistenci-

je bili spremni prihvatiti taj posao. Prednosti takve vrste suradnje za medicinu su nedvojbeno pozitivne, ali zanimljivo je pogledati odjeke neposrednog susreta sa skrivenom stranom života na same umjetnike, te ukazati na njihove eventualne tragove u pojedinačnim umjetničkim opusima. Važno je napomenuti da Zbirka nastavnih zidnih slika koja se čuva na Medicinskom fakultetu nije potpisana, tako da se pojedini radovi ne mogu pripisati određenom umjetniku. Njihovo je autorstvo zabilježeno samo u publiciranim radovima i udžbenicima.

Prva slikarica zaposlena na mjestu medicinske crtačice tadašnjeg Anatomskeg instituta bila je Sonja (Sofija) pl. Balkanska Kovačić Tajčević (1894.-1968.). Slikarstvo je apsolvirala 1917. u klasi Bele Csikosa Sesije na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Nakon studija radi kod prof. Vale Vouka, crteže iz botanike, a potom dolazi u Anatomske institut kod dr. Perovića. Slikarica je o tom razdoblju pisala u nekoliko kraćih, neobjavljenih autobiografskih zapisa koji se čuvaju u Arhivu za likovne umjetnosti: *Onda sam poslala prof. Peroviću Dragu, osnivaču Anatomskeg instituta u Zagrebu. Htjela sam da on zaposli kao crtača jednog siromašnog čovjeka, ali mi nije uspjelo, već je uzeo mene. Radila sam po atlasu i preparatima sa lješina velike slike (većinom grafike s tušem) za predavanja i male kosti za muzej. (...) Tako sam poslije dva tri mjeseca najprije honorarno, a onda i u državnoj službi. Crkala sam najprije ugljenom, a onda tušem. To sam na šešamer papiru za muzej kosti, a za Popovićevu (dr. Laza Popović) knjigu ilustracije o želudcu. Među slikama za predavanje istakao je Perović bazu mozga.*

On je tvrdio da nema bolje u Evropi. Ja sam se naravno smijala tome. (...) Ali nisam mogla dugo izdržati. Pozilo mi je od formalina sa lješina i zatražila sam da krenem u Pariz, 1926. godine (...). I zaista odlazi u Pariz na Académie André Lhote, te se nakon toga posvećuje slikarstvu razgrađujući ljudski lik geometrijskim oblicima u kubističkom stilu A. Lhotea.

Sonja Kovačić-Tajčević, Kupač/
Plivač, 1927., ulje na platnu,
reprodukcija iz kataloga Sonja
Kovačić Tajčević, Galerija Ulrich,
Zagreb, veljača 2002., Zbirka
kataloga izložaba ARLIKUM HAZU

Mjesto ispražnjeno njenim odlaskom popunjava slikar Ivan Tabaković (1888.-1977.). Slikarstvo je diplomirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1926. u klasi prof. Ljube Babića, nakon čega se iste godine zapošljava na tadašnjem Anatomskom institutu. Zahvaljujući jednom kasnijem novinarskom intervjuu, imamo priliku doznati u kojoj je mjeri to iskustvo utjecalo na umjetnika: (...) *Sedeo sam kraj mikroskopa i posmatrao za mene nov veličanstven i zapanjujući svet... presek moždanog tkiva sa živčanim putevima. Crtao sam za student i medicinare čudne geografske karte ljudskih misli i osećanja...*

U meni se dizao glas: a kuda je nestao čovek, njegova misao i život, kome je sve to pripadalo? (D. Adamović, Koja je ličnost ili umetničko delo na Vas presudno uticalo i zašto?, Nin, Beograd, 24. 11.1957.)

Neposredni odjeci takvih razmišljanja mogu se prepoznati u Tabakovićevim radovima nastalim tih godina, crtežima u tušu iz ciklusa *Satirična anatomija ljudske gluposti i mizerije* (1927.) u kojima se ogoljuje ne samo ljudsko tijelo nego i njegov duh i karakter.

Ivan Tabaković, Crteži iz ciklusa *Satirična anatomija ljudske gluposti i mizerije*, 1927., tuš na papiru, reprodukcije iz članka Lidija Merenik, *Zagrebačko desetljeće Ivana Tabakovića*, Peristil, br. 52 (2009)

Na Anatomskom institutu radio je do 1930. nakon čega napušta Zagreb i odlazi u Beograd. Na njegovo mjesto 1931. dolazi slikarica Anka Krizmanić (1886.-1987.). Slikarstvo uči u privatnoj školi prof. Tomislava Krizmana (1910.-1913.), nakon čega nastavlja studij na Königlische-Sächsische Kunstgewerbeschule u Dresdenu, koji završava 1917. Nakon povratka sa stipendije u Parizu stupa u službu kao crtačica i taj posao obavlja do 1939., da bi od 1946. do 1951. radila kao crtačica na Biološkom institutu istog fakulteta.

Slikaricu nasljeđuje slikarica, pa tako 1939. na mjesto crtačice dolazi netom završena akademska slikarica Melita Lovrenčić Schmidlin (1916.-2019.), rođena u Zagrebu. Slikarstvo je diplomirala 1939. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, u klasi prof. Vladimira Becića. Riječ je o ženi zanimljive biografije, vrsnoj i poznatoj sportašici, hazenašici (vrsta rukometa), rođenoj u obitelji Vilima Lovrenčića, prvog vlasnika izvora Jamnice, udanoj za sina prvog počasnog švicarskog konzula u Hrvatskoj, Julija Schmidlina, izaslanika Međunarodnog crvenog križa.

Anka Krizmanić, Iz kolekcije
folklornih crteža, Naslovnica lista
Seljačka sloga, br. 10, Zagreb,
1951., Zbirka dokumentacije
umjetnika (A. Krizmanić)
ARLIKUM HAZU

U njezinom umjetničkom opusu ne prepoznamo tragove ovog razdoblja vidljive u sadržajnoj ili morfološkoj analogiji, ali uvježbanost oka i precizan crtež koje je u velikoj mjeri “izbrusila” na ovom poslu, izrazita je odlika njezinog cjelokupnog opusa, osobito istaknuta u ilustracijama s prikazima ljudskog tijela u pokretu.

U razdoblju od završetka Akademije pa do odlaska iz zemlje nije zabilježeno da je izlagala, niti na bilo koji način sudjelovala u likovnom životu, tako da je jedina između ovdje pobrojanih crtača, čiji se likovni rad veže isključivo za posao na Zavodu.

Nakon rata na Zavodu 1946. dolazi Štefanija Canki Pažić (1912.-1984.), rođena u mjestu Sveti Ivan Zelina. Slikarstvo je diplomirala 1936. na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti, također u klasi prof. Vladimira Becića. Na mjestu crtačice provela je cijeli radni vijek, sve do 1972. godine. Redovito je izlagala na skupnim izložbama do 1960-ih. Zabilježena je kao ilustratorica udžbenika *Funkcionalna anatomija živčanog sustava i osjetila*, autorice i tada predstojnice Zavoda za anatomiju, dr. Jelene Krmpotić-Nemanić, Medicinska knjiga, Zagreb, 1971., te *Funkcijske anatomije lokomotornog sustava*, autora dr. Predraga Kerosa i dr. Marka Pećine, Ljevak, Zagreb, 2006.

Posljednja u ovom nizu je slikarica Edita Schubert (1947.-2001.). Slikarstvo je diplomirala na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti 1971. u klasi prof. Miljenka Stančića. Edita Schubert zaposlila se na Zavodu 1973. i na njemu radila sve do prerane smrti. Njezin umjetnički put tekao je paralelno s profesionalnim angažmanom, preklapajući se u egzistencijalnoj i artistskoj zbilji. Radni prostor na Zavodu za anatomiju bio je ujedno i njezin umjetnički atelje, što postaje jedno od ključnih auto-referencijalnih motiva izložbe *Lažni osmijeh: Autobiografije* iz 1997. koju tada pedesetogodišnja umjetnica, koncipira kao intimnu rekapitulaciju, uklopišći dva životna puta u jedan.

Edita Schubert, *Biografija* 1997./98., staklo, poliester, gips, reprodukcija iz Kataloga izložbe Edita Schubert : *Lažni osmijeh - Autobiografije*, Moderna galerija/Studio J. Račić, travanj 1998., Zbirka kataloga ARLIKUM HAZU

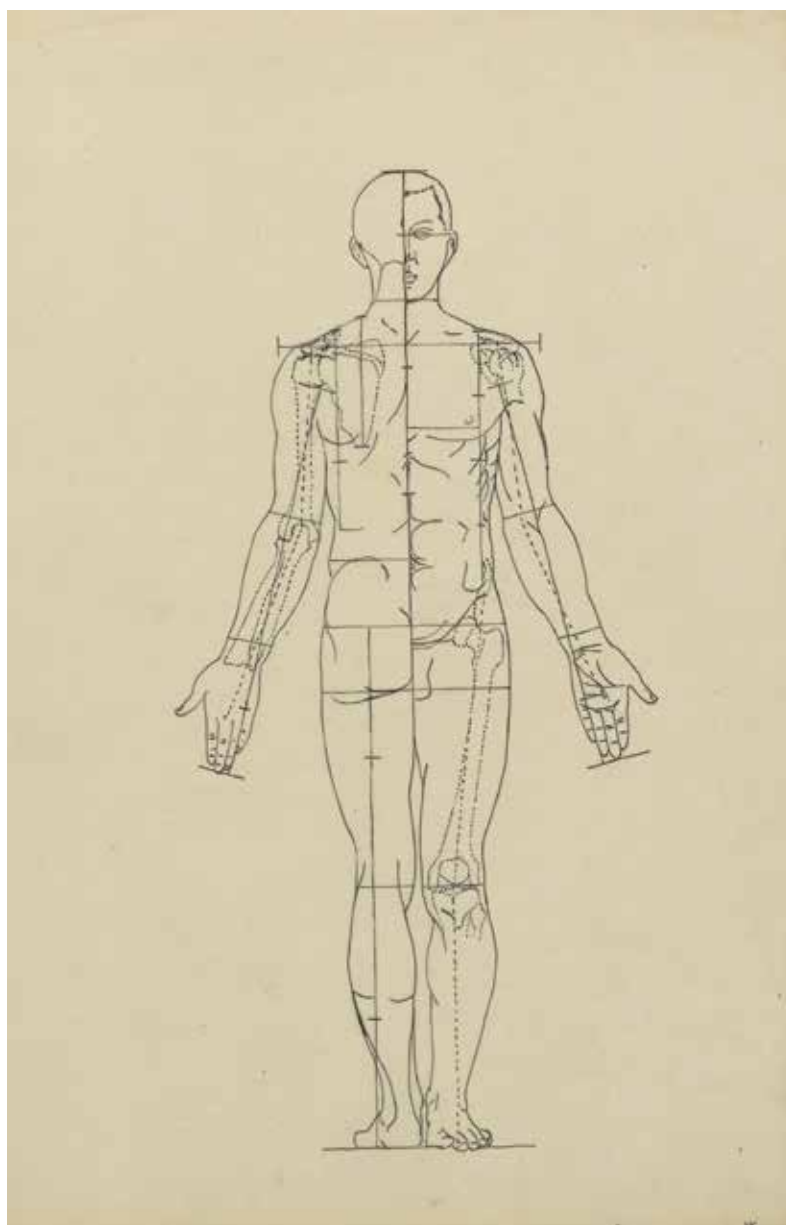
POVIJEST NASTAVE PLASTIČNE ANATOMIJE U HRVATSKOJ

Uzori i ishodišta

(grč. *plassein* – oblikovati, tvoriti, *plástēs*, - oblikovatelj, stvaratelj)

Plastična ili površinska anatomija, kao grana opisne anatomije, bavi se vanjskim oblikom i anatomskim varijacijama tijela, a predmet njenog proučavanja su skeletni sustav zglobova i mišićni sustav, njihova funkcija, izgled u pokretu, kao i utjecaj na vanjski oblik tijela. Za razliku od ostale dvije grane anatomije, sustavne i topografske, plastična je anatomija u službi umjetnosti i umjetnika, sa zadaćom da uoči sve ono što je važno za vanjski oblik tijela, izostavljajući pri tome iz opisa sve unutarnje organe koji se ne odražavaju na površini tijela. Za potrebe plastične anatomije ljudsko je tijelo podijeljeno na četiri osnovna dijela: glavu, trup, te gornje i donje udove (u *Plastičkoj anatomiji* izrazi za udove su objimala i kračista).

Antropometrijski prikaz ljudskog
tijela, tuš na pausu, sign. d.d.k.
VK., *Plastička anatomija* (str.12),
ARLIKUM HAZU, Ostavština Valdec

Još prije 50 godina svaki učenik umjetničke škole morao je risati godinu dana po sadrenim odljevima prije no je smio da riše po naravi. U drugoj godini risalo se izmjenice po sadru i po naravi pa se je vidjelo , kako je najprije risanje po sadru utjecalo na risanje po naravi, a onda opet obratno, kako su crteži po sadru postajali življi iza risanja po naravi. U drugoj godini risali su na nekim akademijama sadrene odljeve cijelih kipova u malom formatu, a na naprednijim školama u životnoj veličini.

Polykletovi Lysippov kanon, Myronov Dyskobolos i Franeški borac (Herkules Farnese, Lizip), savjesno se i točno proučavao , da se učenik nauči vidjeti i shvatiti na klasični način mirno tijelo i tijelo što se živo kreće. U trećoj godini počelo se risati i slikati danju po modelu, a večerom se risalo dva sata po živom modelu. Za svaki akt trebalo je 12 sati risanja. U četvrtoj godini slikali su danju i glave i akt u naravnoj veličini. Na večer risali su akt isto kao i u trećoj godini. Akt je stajao mirno i nepomično u koncentričnom umjetnom svjetlu.

Kad je učenik na ovaj način učio 4 godine u općoj školi 4 godine za risanje i slikanje, stupio je u specijalnu školu pojedinih profesora, kod kojih je samostalno radio obično tri godine, katkad i duže. Deffreger bio je već glasovit umjetnik kad je još uvijek bio kod Pyloti-a u specijalnoj školi. Makart je rano otišao od Piloty-a.

Vježbe u pamćenju oblika i kretova nije uopće bilo u školi za crtanje. Anatomija se vrlo površno učila u Beču, u Monakovu nikako. Obratno su perspektivu u Monakovu bolje podučavali, nego li u Beču.

Francuska akademija u Parizu nadvisila je strogošću priprave, imenito u crtanju i slikanju golog tijela, sve savremene umjetničke škole. Učenici franc. akademije natjecali su se na koncu opsežnih i temeljitih priprava velikom slikom ili kipom za Prix de Rome. (Isidor Kršnjavi - predgovor knjizi Milenka Gjurića: Slobodno crtanje čovječjeg tijela, Zagreb: Knjižara A. Čelap, 1931.)

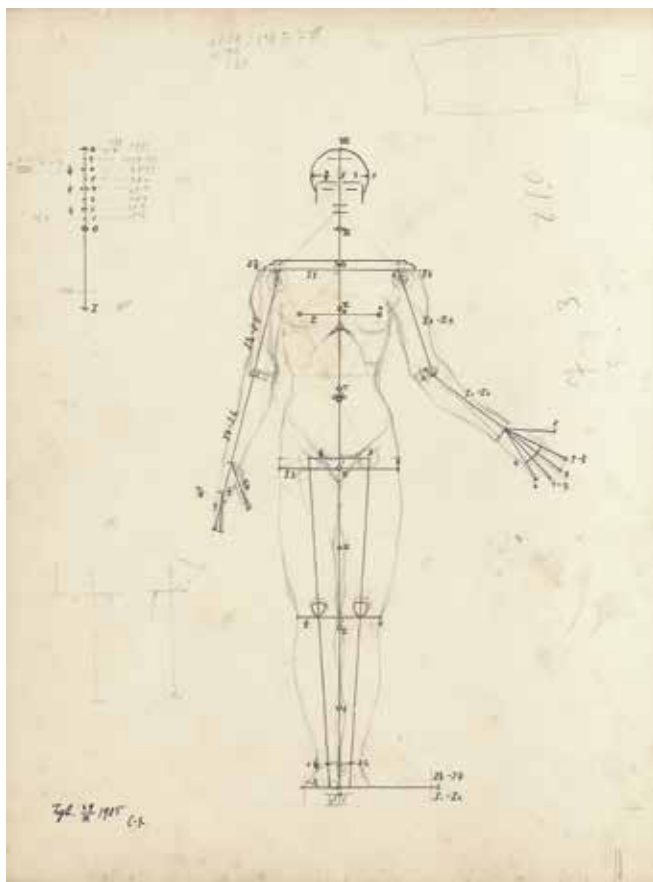
Miron: Dyskobolos, oko 450.pr.n.e.,
Gliptoteka HAZU, Zbirka sadrenih
odljeva antičkog kiparstva

Plastična anatomija na Obrtnoj školi

Predmet Plastična anatomija uvodi se kao dio naobrazbe već na zagrebačkoj Obrtnoj školi, osnovanoj 1882. godine s ciljem obučavanja obrtnika raznih smjerova. Pisanu potvrdu o tome nalazimo u Naučnoj osnovi za odjel za naučnike od 22. travnja 1899. Prema ovoj osnovi, predmet je bio predviđen kod obuke dekorativnih kipara i slikara u IV. razredu i to dva sata tjedno. Nužno je bilo svladati oblike dijelova tijela s naglaskom na ustroju za gibanje, odnosno kosturu i mišićnom sustavu, a u nastavi su korišteni sadreni anatomske modeli i kolorirani crteži. Jedan od prvih učitelja crtanja na Obrtnoj školi bio je Nikola Mašić (1852.-1902.), zaposlen dvije godine nakon otvaranja škole 1884. godine.

U popisu Učiteljskog zbora školske godine 1899./1900. navodi se da je podučavao i anatomiju za 4. razrede i plastično crtanje za 1. i 3. razred Graditeljske škole. Nakon Mašićeve smrti, anatomiju predaje Josip Bauer, a njega nasljeđuje Bela Csikos Sesia koji predaje sve do odlaska na Privremenu višu školu za umjetnost i umjetni obrt 1907. Na njegovo mjesto dolazi slikar Ivan Tišov (1870.-1928.), zaposlen na Obrtnoj školi od 1895. kao strukovni učitelj. Tišov će biti među rijetkim slikarima koji neće prijeći na novootvorenu Privremenu višu školu za umjetnost i umjetni obrt, nego ostaje na Obrtnoj školi, preuzevši nastavu anatomije od Csikosa Sesije.

Bela Csikos Sesia: Anatomska proporcijaska shema ženskog tijela, olovka i tuš na papiru, d.l.k. Zgb 29/IX 1905 C.S. Strossmayerova galerija starih majstora HAZU, Arhiv Zbirke Csikos, mapa Anatomie, Proportion, Gross, ACS-1.8.2.6.

Anatomija i proporcija tijela na Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt

Današnja Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu utemeljena je 1907. godine kao Privremena viša škola za umjetnost i umjetni obrt. Profesori Akademije su oduvijek brinuli da njihovi učenici budu dobro obučeni u svladavanju Plastične anatomije ljudskog i životinjskog tijela, predmeta koji je bio jednako važan kao i Crtanje akta. Od nastanka europskih umjetničkih akademija mladi slikari i kipari vježbali su crtanje ljudskog tijela prema odljevima antičkih i renesansnih skulptura.

U tu svrhu Privremena viša škola posjedovala je Zbirku sadrenih odljevaka, dijelom lijevanih u Ljevaonici umjetnina, osnovanoj pri školi 1908., za koju je bio zadužen prof. Robert Frangeš-Mihanović. Jednako je za predmet anatomije bila važna i Anatomska zbirka, koju je vodio prof. Bela Csikos Sesia. Pojedini dijelovi odljeva iz antičke zbirke još se mogu vidjeti po hodnicima ustanove.

Đaci Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt s nastavnim pomagalicama za Anatomiju, školska godina 1909/10. Stoje: Marija Cividini, Dora Car, Branimir Domac, Napoleon (model), Oto Antonini; sjede: Stjepan Kaiser, Dragutin Šegina, Nikola Bešević, Paula Feichter. ARLIKUM HAZU, Ostavština Dore Car

Praktični dio nastave Anatomije sastojao se u prvom, analitičkom dijelu od sljedećih zadataka: crtanje pojedinih dijelova za anatomske atlas po uzorcima i gledanje anatomske preparate i živoga akta. U drugom, sintetičkom dijelu slijedilo je crtanje mišića u pojedinom djelovanju kao uzročnici kretanja tijela - vanjskim varijacijama, izražajem akta, physiognomijom akta (iz *Plastičke anatomije*).

Kako piše Matko Peić u spomenici povodom 100-e obljetnice osnutka Akademije (...) *Slikari te prve godine, dakle kad je škola netom osnovana, imaju jutrom od osam do dvanaest risanje ili slikanje po naravi kod profesora Čikoša i Crnčića. Od dva do pet sati poslijepodne odvija se nastava anatomije (...).*

Uz ljudsku anatomiju umjetnici su morali savladati i anatomiju životinja, pa je stoga taj predmet uveden u satnicu Akademije od 1913. godine. Da bi se što realnije polaznike podučilo anatomiji i crtanju životinja, pozvan je ravnatelj Zemaljske potkivačke škole Eugen Podaubsky kao predavač predmeta Anatomija životinja, s naglaskom na anatomiji konja. Ostali predavači ovog predmeta kroz povijest bili su prof. Oton Iveković, vanjski suradnik dr. Milan Bevanđić, prof. Vanja Radauš, prof. Vladimir Filakovac, prof. Ferdinand Kulmer, i vanjski suradnici Nikola Vaško i Aleksandar Forenbacher.

Bela Csikos Sesia s đacima, ARLIKUM HAZU, Ostavština Bogumila Cara (1916.)

Atelier Rudolfa Valdeca na Umjetničkoj akademiji, u prvom planu Alegorija Trgovine za zgradu Jugoslavenske banke u Zagrebu (danas Croatia osiguranje, Trg bana Jelačića/Praška ulica), na zidovima atelieru anatomske crteži, ARLIKUM HAZU, Ostavština Valdec

UDŽBENIK PLASTIČKA ANATOMIJA

O autorima

Rudolf Valdec (8.III.1872. – 1.II.1929.)

Rudolf Valdec školovao se u Beču na Kunstgewerbeshule, a zatim na Akademiji likovnih umjetnosti u Münchenu od 1893. gdje pohađa kiparstvo u klasi Syriusa Eberlea. Dana 26. listopada 1907. Valdec je imenovan privremenim pomoćnim učiteljem u Obrtnoj školi te je u školskoj godini 1907./1908. podučavao modelovanje u III. i IV. razredu za stolare. U drugom polugodištu, paralelno počinje predavati i na novoosnovanoj Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt, nakon čega je od 31. kolovoza 1908. službeno određeno da predaje samo na toj školi. U drugom polugodištu prve školske godine na Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt 1907./1908. Valdec od Bele Csikosa preuzima predmet Anatomija i proporcije tijela na slikarskom i kiparskom odjelu, a od Roberta Frangeša Mihanovića predmete *Ornamentalno i dekorativno modeliranje na kiparskom odjelu*. Radio je kao profesor na Akademiji sve do smrti 1929. godine.

Rudolf Valdec - foto-portret, I.
Szűts, Zagreb, 1904., ARLIKUM
HAZU, Ostavština dr. Antonije i
Antuna Bauera

Bela Csikos Sesia (27.I.1864. – 11.II.1931.)

Bela Csikos Sesia pohađao je od 1887. Akademie für Bildenden Künste u Beču, na kojoj je na početnim godinama studija, uz crtanje antičkih odljeva, važan segment slikarske obuke na drugoj godini bio i predmet Anatomija. Bečka Akademija bila je među rijetkima koja je imala posebnu salu sa stolom za sekcije, koja zbog smještaja u podrumu i manjka svjetla nije bila dugo u funkciji, no ostala je sačuvana, gotovo nepromijenjena sve do danas. U vrijeme Csikosevog školavanja na bečkoj Akademiji anatomiju je predavao Anton von Frisch (profesor od 1874. do 1906.). Prvi je profesor anatomije na novoosnovanoj Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu.

Bela Csikos Sesia pri radu u atelijeru, Fototeka ARLIKUM

Bela Csikos Sesia: Anatomska studija mišića, akvarel/papir, 1888., GMK-4488, GMK-4489, Gradski muzej Križevci

*Anatomska sala bečke Akademije
likovnih umjetnosti*
[https://en.wikipedia.org/wiki/
Academy_of_Fine_Arts_Vienna#/
media/File:Anatomischer_saal.
JPG](https://en.wikipedia.org/wiki/Academy_of_Fine_Arts_Vienna#/media/File:Anatomischer_saal.JPG)

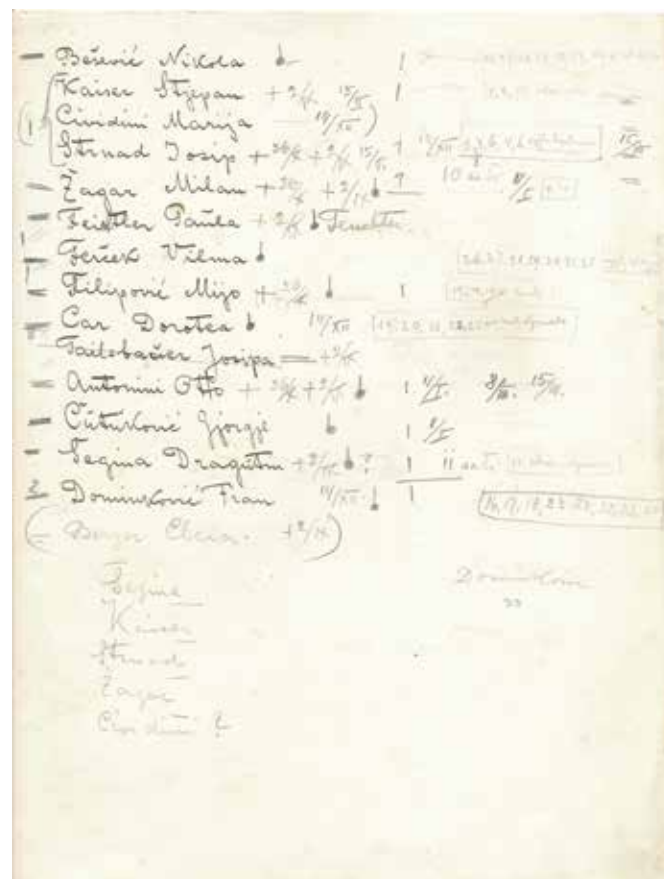
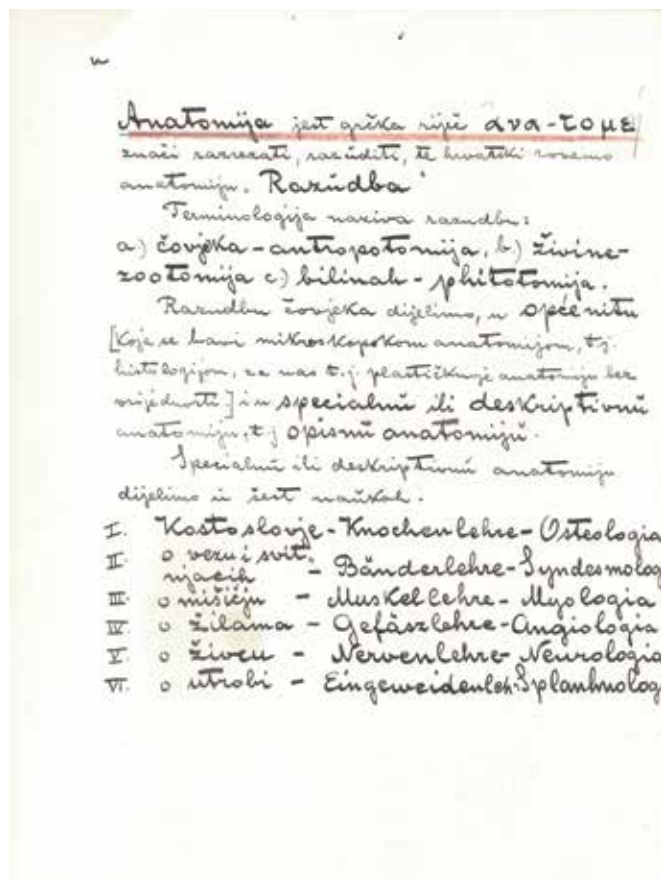
Nastanak i razrada priručnika 1908. -1914.

Prije no što su Valdec i Csikos pripremili i predložili rukopis Odjelu za bogoštovlje i nastavu 1914. godine, obojica su za vlastite potrebe, a potom i za potrebe svojih đaka razvijali teorijske skripte i priručnike za nastavu Anatomije i proporcija tijela. U ostavštini kipara Valdeca u Arhivu za likovne umjetnosti sačuvan je datirani rukopis naslovljen Plastična anatomija od 17. ožujka 1908., osobni priručnik za nastavu anatomije sastavljen odmah po dolasku na Višu školu.

Već u tom rukopisnom priručniku početak je ideje udžbenika koji bi poslužio u nastavne svrhe. Jednako tako, u ostavštini Bele Csikosa, koja se dijelom čuva u Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU, a dijelom u Gradskom muzeju Križevci, sačuvani su i njegovi rukom pisani dijelovi anatomskog priručnika, uz nekoliko mapa s anatomskim crtežima.

Rukopisni priručnik Rudolfa
Valdeca, 1908., ARLIKUM HAZU,
Ostavština Valdec

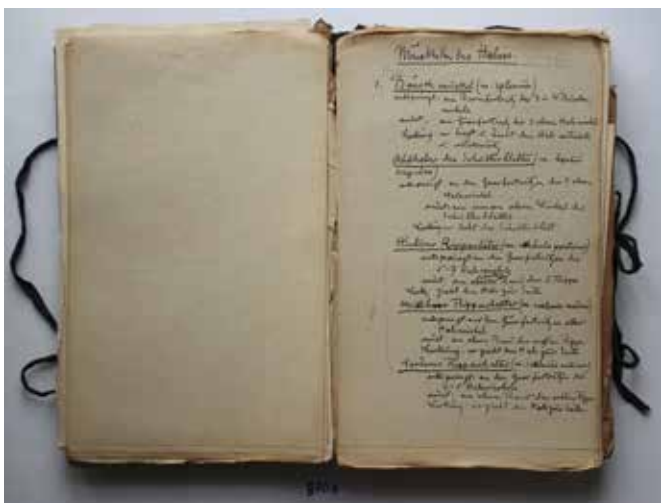
Popis polaznika nastave Anatomije
na Višoj školi za umjetnost i obrt,
šk.god. 1909/10., ARLIKUM HAZU,
Ostavština Valdec

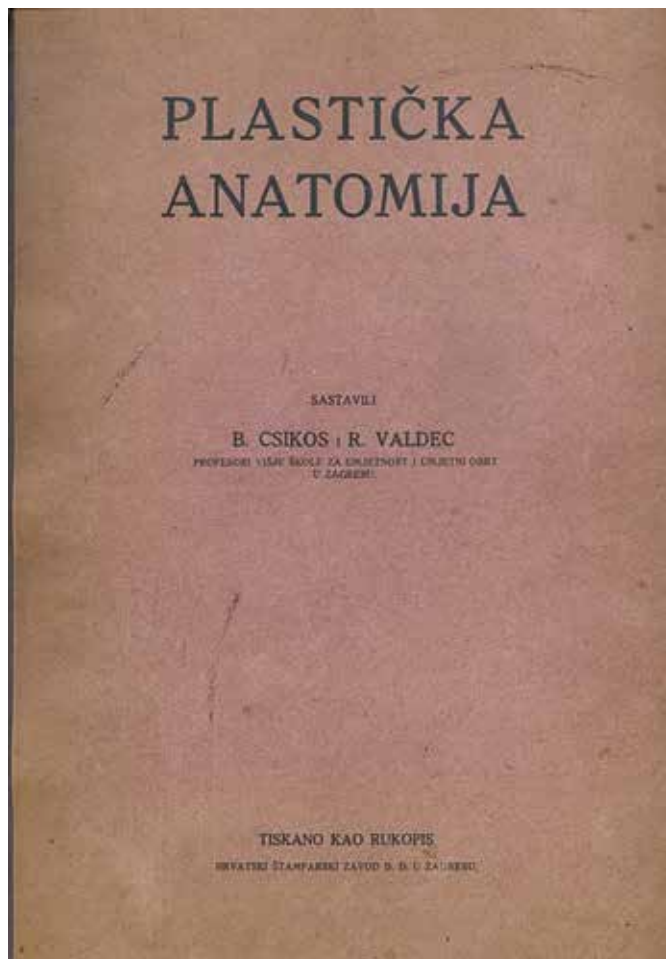
Kako bi svojim učenicima olakšali pohađanje i praćenje nastave anatomije, zajedničkim snagama Valdec i Ciskos su sastavili i tiskali 1909. godine priručnik anatomske terminologije: *Anatomiju predaje prof. Valdec, koji je zajedno sa prof. Čikošem sastavio za svoje đake*

doličnu zbirku anatomske terminologije - u čemu smo mi do sada gotovo siromasi. (a.č., Izložba učeničkih radova na umjetničkoj školi u Zagrebu, Srbobran, 6.(19.) jula 1909., str. 3)

Naslovnica tiskanog priručnika
Plastička anatomija, Zagreb,
Hrvatski štamparski zavod d.d.,
1909., ARLIKUM HAZU, Ostavština
Valdec

Atlas Bele Csikosa Sesie,
nedatirano, Gradski muzej Križevci,
GMK-8704

Anatomija jest grčka riječ *ana-tome* znači razrezati, razuditi, te hrvatski zovemo tu znanost **razudbom**. **Plastička anatomija** razuduje čovječje tijelo na kirurški način, te je kao grana deskriptivne anatomije, nauka o kostima, o vezovima i mišićima, a bavi se proučavanjem istih samo u toliko, u koliko one utječu na promjene vanjskog oblika čovječjega tijela.

Plastička anatomija dijeli čovječje tijelo:

- a) **glava**, caput, Kopf,
- b) **trup**, truncus, Stamm,
- c) **objimala** (gornji udovi), Extremitas superior, obere Gliedmassen,
- d) **kračišta** (donji udovi), Extremitas inferior, untere Gliedmassen.

Glavu dijeli u:

- 1. l u b a n j u, cranium, Gehirnschädel,
- 2. l i c e, facies, Gesicht.

Truplo dijeli u:

- 1. v r a t, collum, Hals,
- 2. p r s a (grudi), pectus, Brust,
- 3. t r b u h, abdomen, Bauch,
- 4. l e d a, dorsum, Rücken.

Objimala dijeli u:

- 1. r a m e, humerus, Schulter,
- 2. n a d l a k t i c u, brachium, Oberarm,
- 3. p o d l a k t i c u, antibrachium, Unterarm,
- 4. r u k u, manus, Hand.

Kračišta dijeli u:

- 1. k u k (bok), coxae, Hüfte,
- 2. n a d k o l j e n i c u (bedro), femur, Oberschenkel,
- 3. p o d k o l j e n i c u (gnjat), crus, Unterschenkel,
- 4. n o g u (stopalo), pes, Fuss.

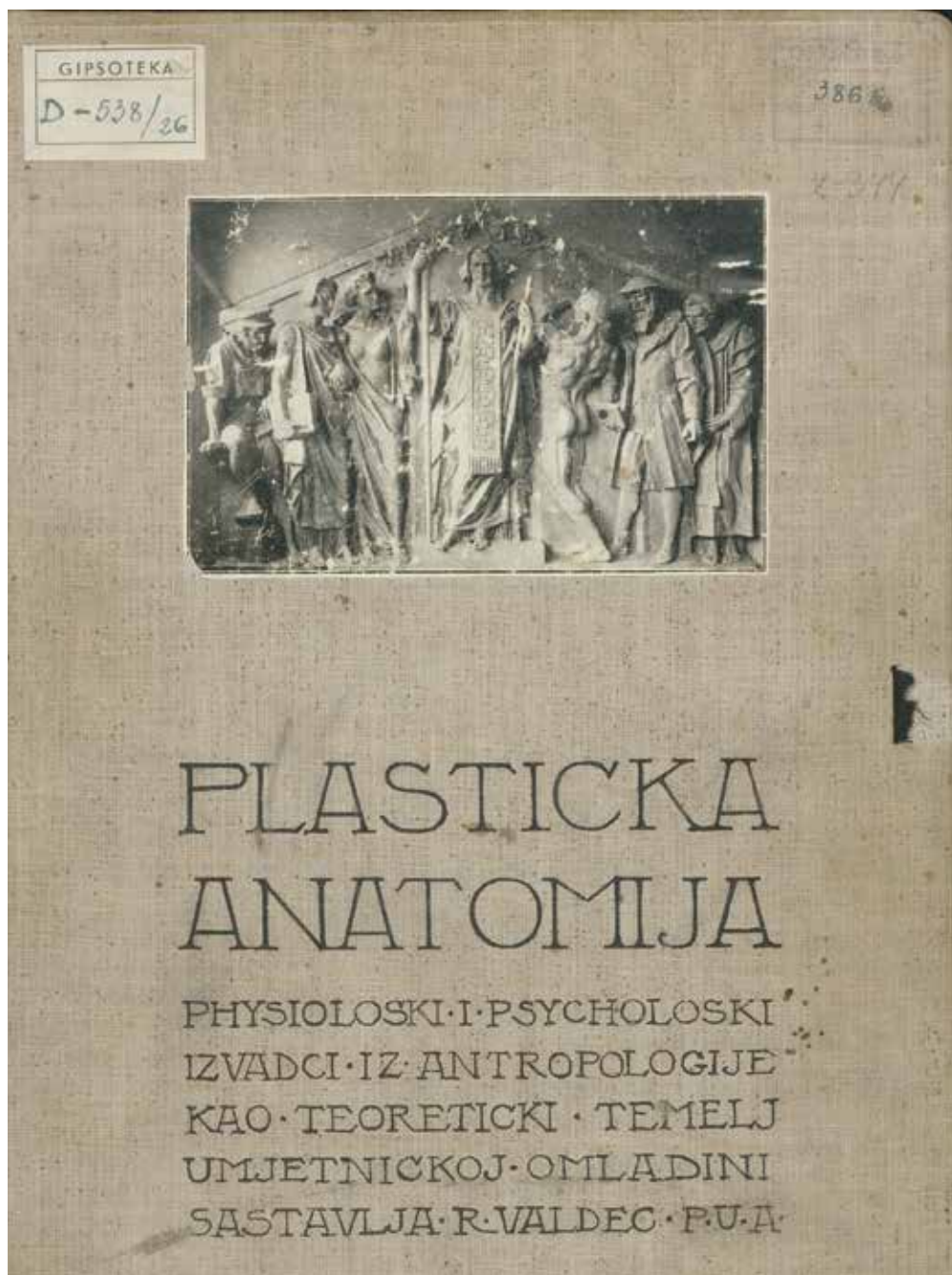
Već tijekom 1912., kako saznajemo iz tiska, Valdec i Csikos pripremaju djelo *Plastička anatomija*. Tom je prigodom najavljeno da će ga Kraljevska zemaljska vlada objaviti te da će biti prevedeno na strane jezike. (Renin., »Rudolf Valdec«, u: *Narodne novine*, 28. rujna 1912., str. 1-2., str. 2). Nakon Valdecovog povratka iz Sjedinjenih Američkih Država, Učiteljski zbor Više škole odobrava prijedlog udžbenika i 5. veljače 1914. prosljeđuje ga na mišljenje Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Iz popratnog dopisa vidljivo je da se radi tek o djelomično dovršenom rukopisu, predloženom samo kao *nacrt za orijentaciju*, kojeg bi zbog kompleksnosti projekta autori dovršili tek po pozitivnom odgovoru Odjela. Predlagači upozoravaju na nedostatak sličnog udžbenika, koji bi bio nužan kako za umjetničke tako i za obrtničke struke, što bi obuhvatilo i širu regiju Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Predložen je i detaljni troškovnik tiskanja i opreme knjige, u nakladi od 1000 komada s 33 ilustrirane table. Prijedlog je u ožujku 1914. odbijen: *Podneseni rukopis anatomskog atlasa vraća se ravnateljstvu uz obavijest da*

Kr. zem.vlada, odio za Bogoštovlje i nastavu nije mogla uvažiti prijedlog da rečeni atlas izda u svojoj nakladi (8. ožujka 1914.). Početak I. svjetskog rata sigurno je pridonio odbijenici vlade, te se nakon njegovog završetka ponovno aktualizira pitanje objavljivanja udžbenika. Tadašnji ravnatelj Akademije, prof. Branko Šenoa, na sjednici Učiteljskog zbora, održanoj 3. studenog 1919., poziva autore *da svoj prijedlog obnove jer je ovakova knjiga od velike važnosti za školu i jer ovakova knjiga u našem jeziku još izdana nije*. Pretpostavka da su autori prihvatili Šenoin poticaj i nastavili razradu svog udžbenika utemeljena je na kasnije datiranim rukopisnim dodacima u samom atlasu, sa zadnje zabilježenim datumom od studenog 1928. U nastavku rada konzultirali su dr Draga Perovića (1888.-1968.), utemeljitelja Anatomskog zavoda Medicinskog fakulteta te predstojnika kirurškog odjela Bolnice sestara milosrdnica kirurga Miroslava Čačkovića (1865. -1930.), čija su imena zabilježena na marginama.

O rukopisu

Jedinstveni primjerak makete udžbenika *Plastičke anatomije* čuva se u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU unutar obimne ostavštine akademika Rudolfa Valdeca, pristigle u Arhiv 1940-tih. Unutar lijepo oblikovanih korica mape nalazi se tiskani prilog, obimni rukopis te mnogobrojne ilustracije (105), uz popis korištene literature.

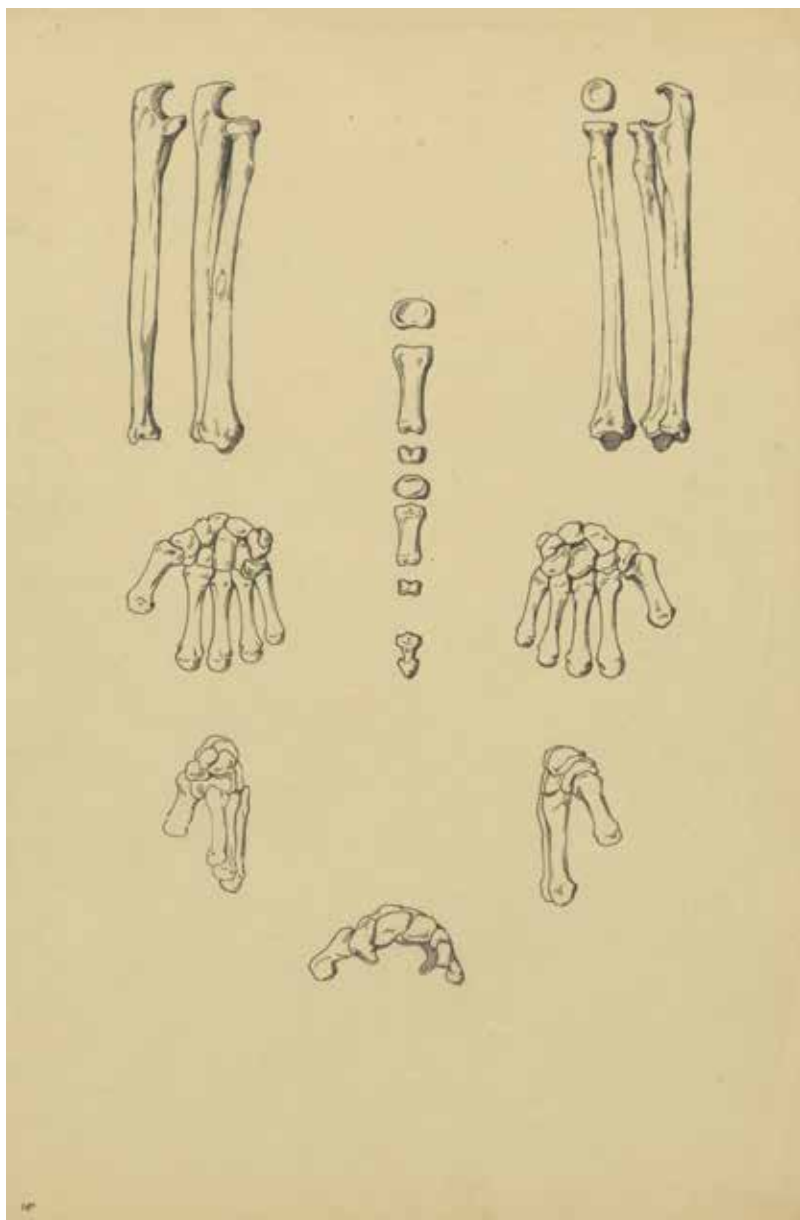
Naslovnica mape sugerira Rudolfa Valdeca kao jedinog autora udžbenika: navodi sebe kao sastavljača, te naslovnicu ilustrira foto-reprodukcijom svog skulpturalnog uresa pročelnog zabata na Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Ipak, to ne ukida koautorstvo Bele Csikosa, koji je uz Valdeca naveden kao autor tiskanog atlasa s nazivljem.

Plastička anatomija, naslovnica mape, ARLIKUM HAZU, Ostavština Valdec

[illegible]

36

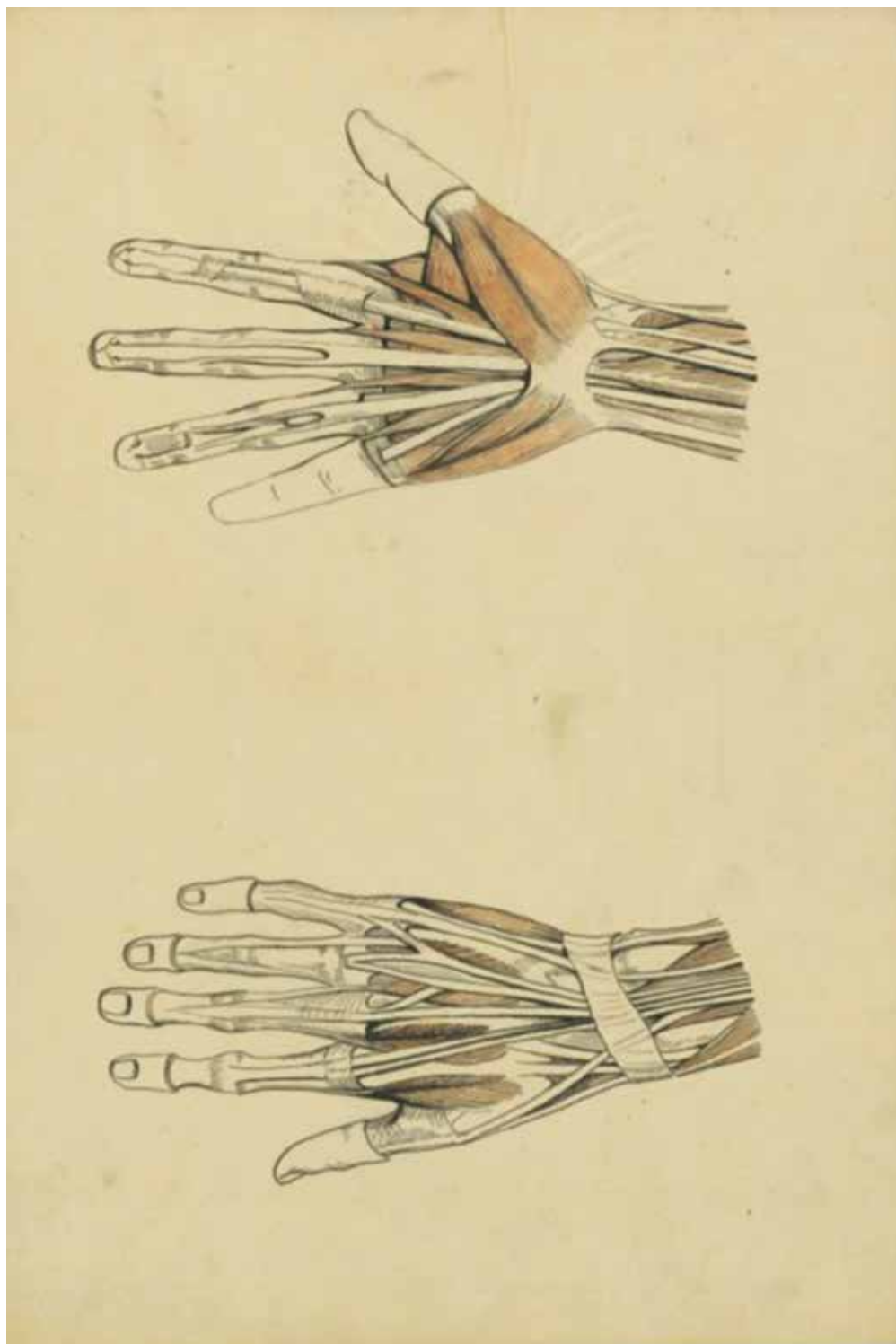

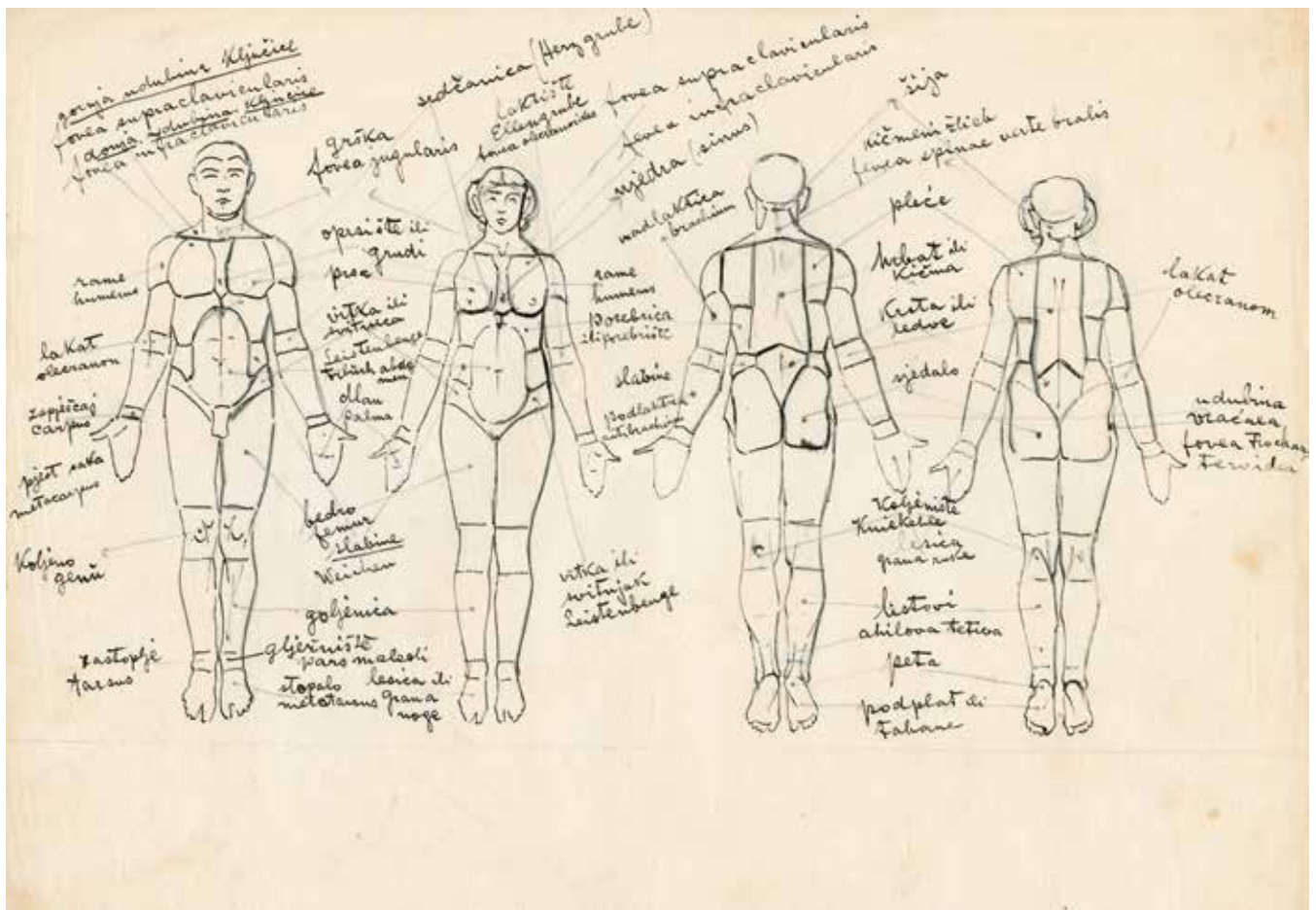
Kosti ruke, tuš na pausu, sign.l.d.k.
NP, Plastička anatomija -
Osteologija (str. 26)

U tekstu knjige se osim medicinskih, koriste i pojmovi iz područja filozofije, etike i estetike, kao i književnosti, no nažalost, njihovi izvori nisu navedeni, pa se samo može nagađati o autorovim osobnim preferencama i polazišnim svjetonazorima.

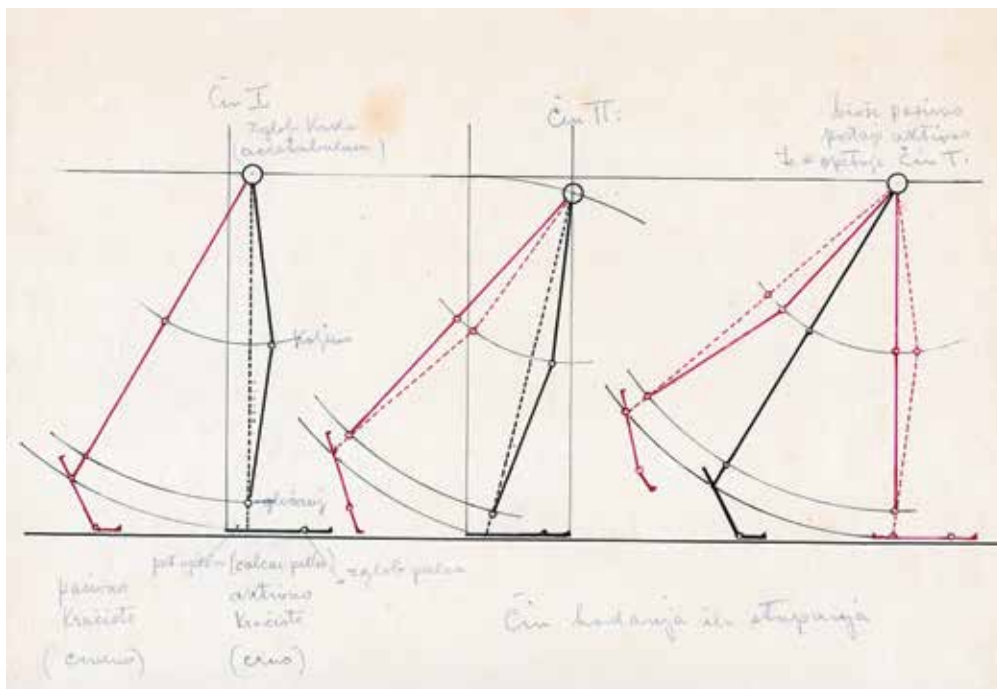
Metodološki je udžbenik razrađen u dva osnovna dijela. Analitički dio obuhvaća atlas s crtežima i popratnim tekstovima te teoretička razjašnjenja, a sintetički, pod općim nazivom *physiologia*, obuhvaća kretanje tijela, karakteristike glave, kostura i mišićja te proporcije tijela (antropometrija).

Analitički način klasičan je medicinski pristup anatomiji, pri čemu se razrađuje nazivlje pojedinih dijelova tijela, koje se promatra kroz svoj sastav (kosti - osteologija, mišići i veziva - miologija), morfologiju, odnosno oblike tijela te kroz ukočenja (položaje) pojedinih njegovih dijelova (stajanje, sjedenje, ležanje i dr.). Kao uvod u teoretička razjašnjenja uvršten je i pregled prikazivanja ljudskog tijela kroz povijest zapadne umjetnosti – od Egipta i antike, preko srednjovjekovne umjetnosti i renesanse, do osnivanja prve francuske umjetničke akademije u 17. stoljeću.

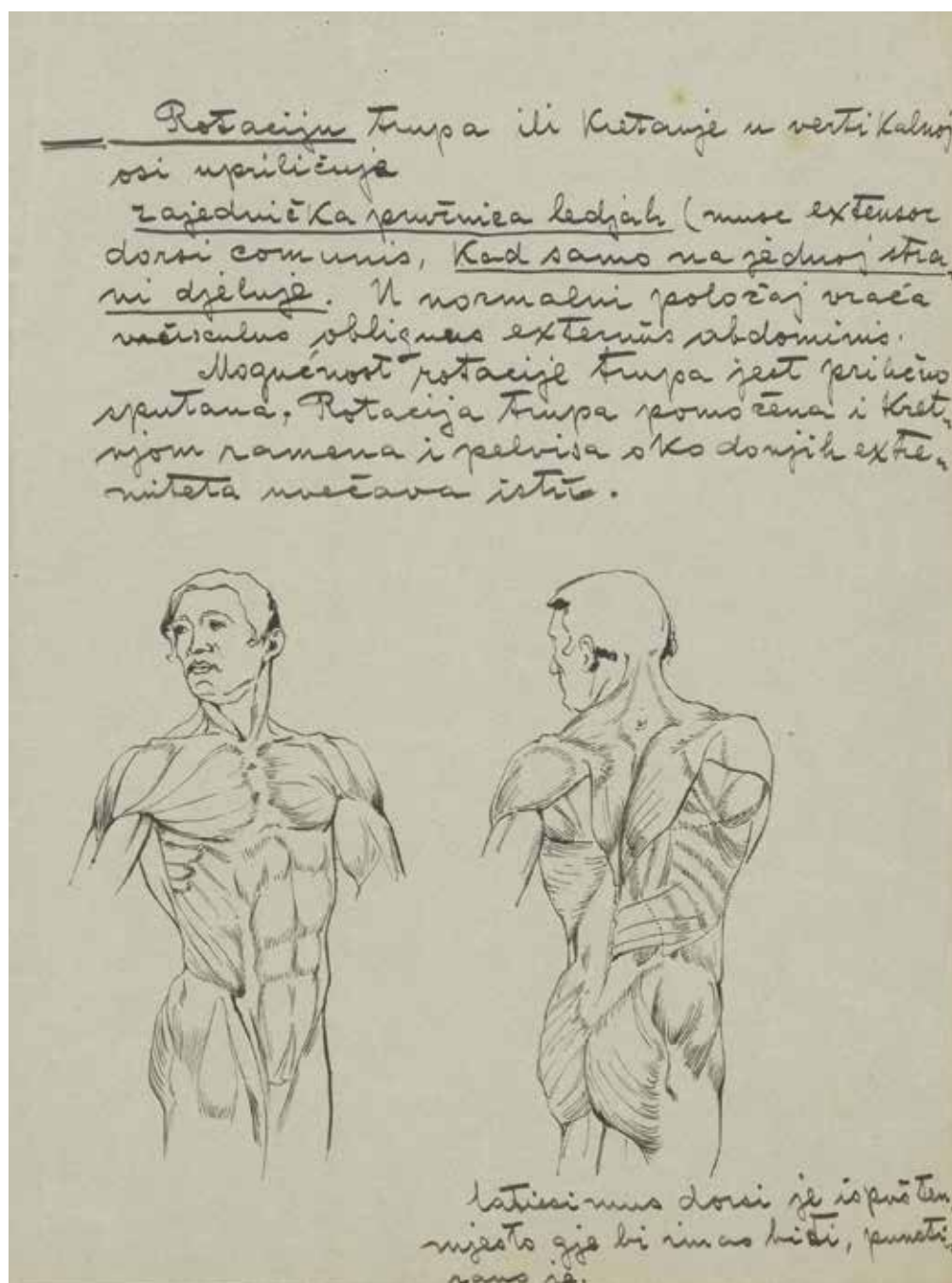

Morfološka podjela tijela, tuš
na papiru, Plastička anatomija -
Morfologija (str. 146)

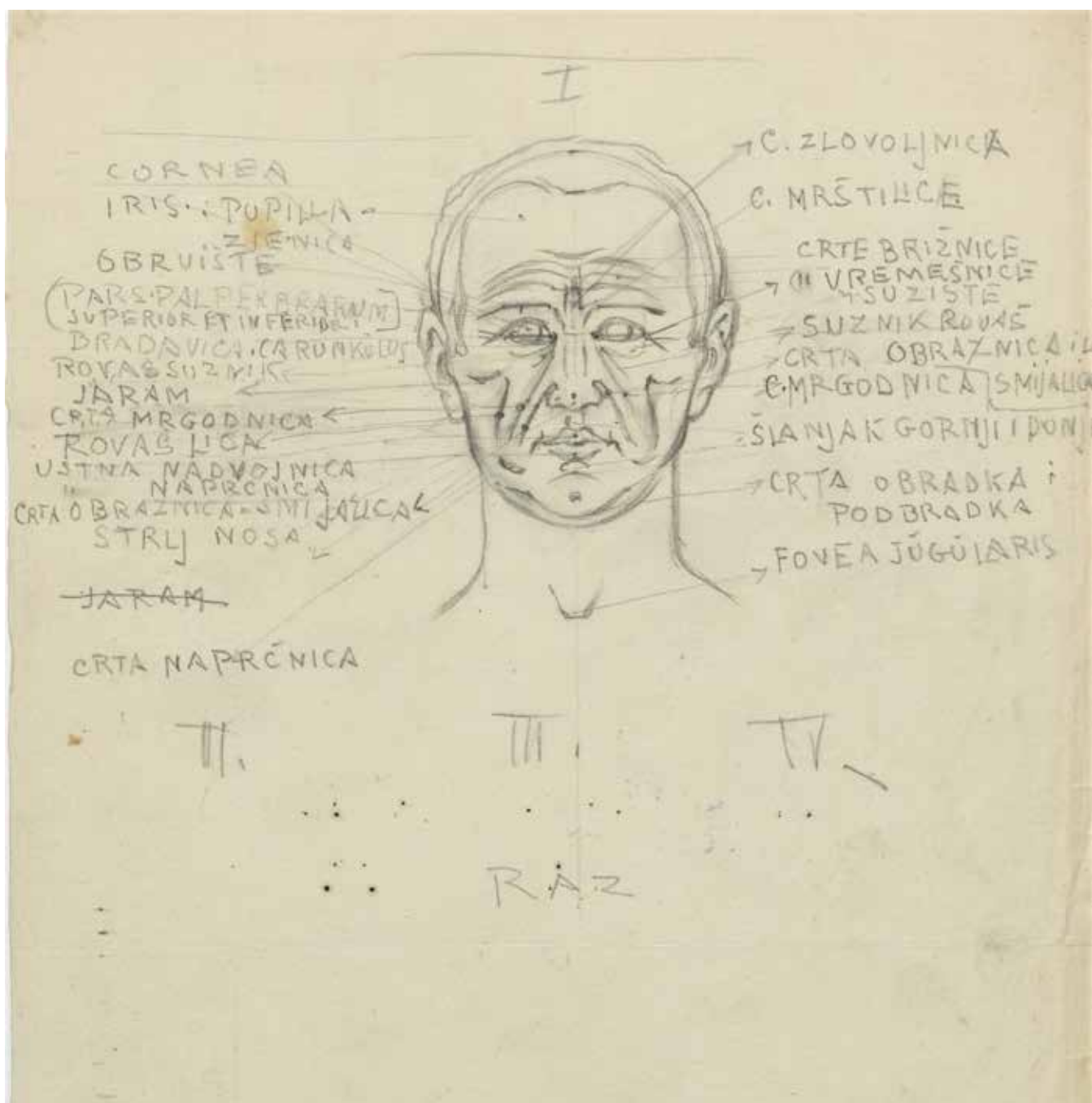

Shematski prikaz faza hoda, tuš
na papiru, Plastička anatomija -
Ukočenje tijela (str. 176)

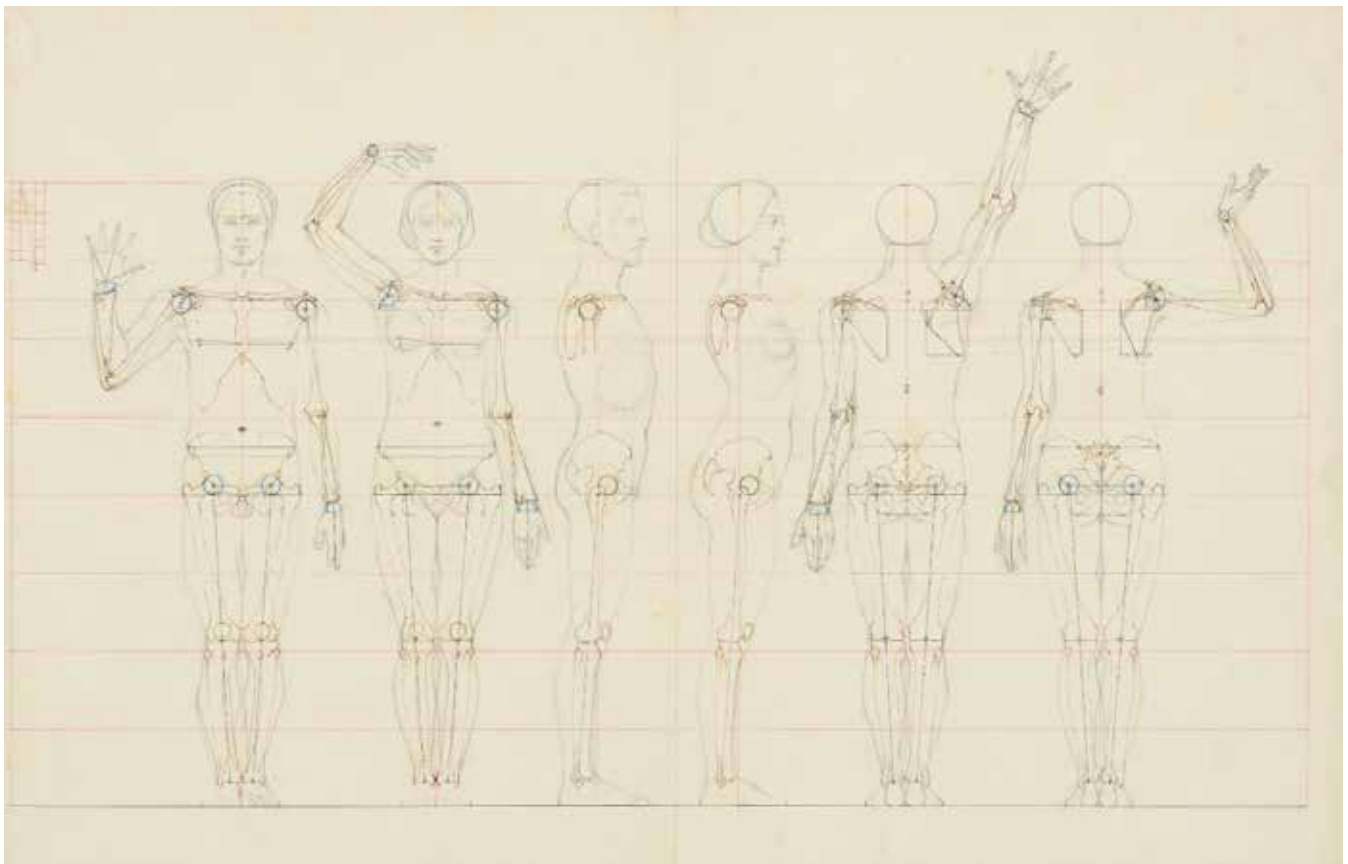

Sintetički pristup anatomiji za potrebe umjetnika od posebne je važnosti, kako bi se vanjski oblici tijela mogli detaljno objasniti anatomskim razlozima. Ispreplitanje teksta i slike za studente je izuzetno korisno stoga što cilj anatomije za umjetnike nije samo kopirati ilustracije, već s razumijevanjem čitati tekst s pojašnjenjima. Ovakav pristup učenju anatomije, nazvan *Richer-Duval metoda*, korišten je kao predložak i u hrvatskoj *Plastičkoj*

anatomiji, u kojoj tiskani priručnik anatomske nomenklature u potpunosti prate ilustracije pojedinih dijelova tijela. Specijalizirani anatomske atlasi za umjetnike Mathiasa Marie Duvala i Paula Richera, anatom i predavača na pariškoj *École Nationale Supérieure des Beaux-Arts* pred kraj 19. stoljeća, na pojedinim se umjetničkim akademijama i danas koriste u nastavi anatomije.

Fiziologija lica, olovka na papiru,
Plastička anatomija - Fiziologija
(str. 253)

Proporcije ljudskog tijela, olovka
i tuš na kartonu, Plastička
anatomija - antropometrija (str.
274)

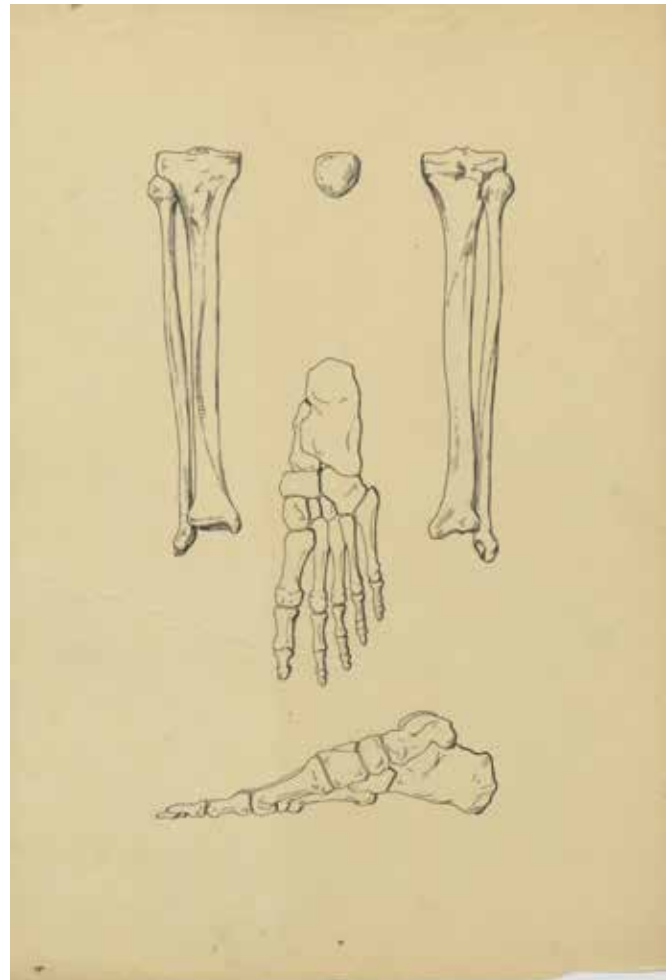
Ilustracije

Predočavanje prirodnih zakonitosti i međusobne uzročnosti mijena i promjena dijelova tijela prepušteno je crtežu, čija je kvaliteta preduvjet njihovog jasnog i zornog posredovanja. Od crteža se traži preciznost, ali i ljepota, što se može uočiti na brojnim primjerima iz Plastičkog atlasa.

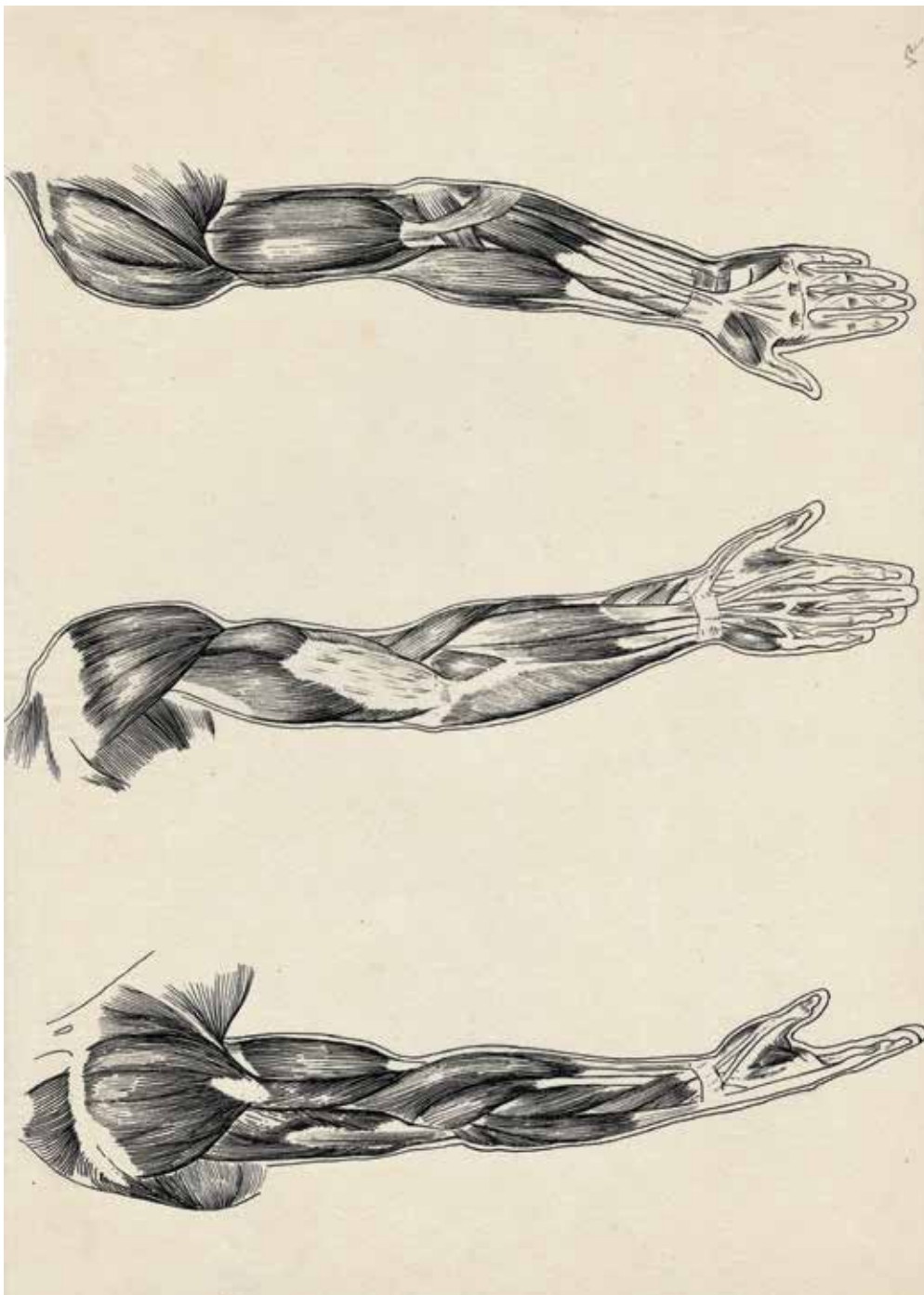
U svodenju općeg dojma o ilustracijama može se zaključiti kako one variraju u tehnikama, tipu i kvaliteti. Koncipirane tako da prate poglavlja, umetane su zasebno ili su inkorporirane u sam tekst. Razlikuju se i njihove podloge, pa je tako dio kopiranih ilustracija rađen na pausu, dok su druge crtane ili precrtavane na papiru.

Najveći broj ilustracija izveden je u tušu, ali se koristi i olovka, kopirna olovka, te olovka u boji. Prema tipu, crteži se mogu podijeliti na jednostavne linijske, kojima su uglavnom predložene antropometrijske varijacije prikaza čovjeka, sjenčani, koji dočaravaju dojam prostornosti i međusobnih odnosa dijelova tijela, te kolorirani, kojim se diferenciraju mišići ili tetive od koštanog dijela pojedinog segmenta tijela. Kako je riječ o radnoj verziji budućeg udžbenika, nailazimo i na brojne radne shematske skice, koje bi u gotovoj knjizi sigurno bile temeljito razrađene i izvedene.

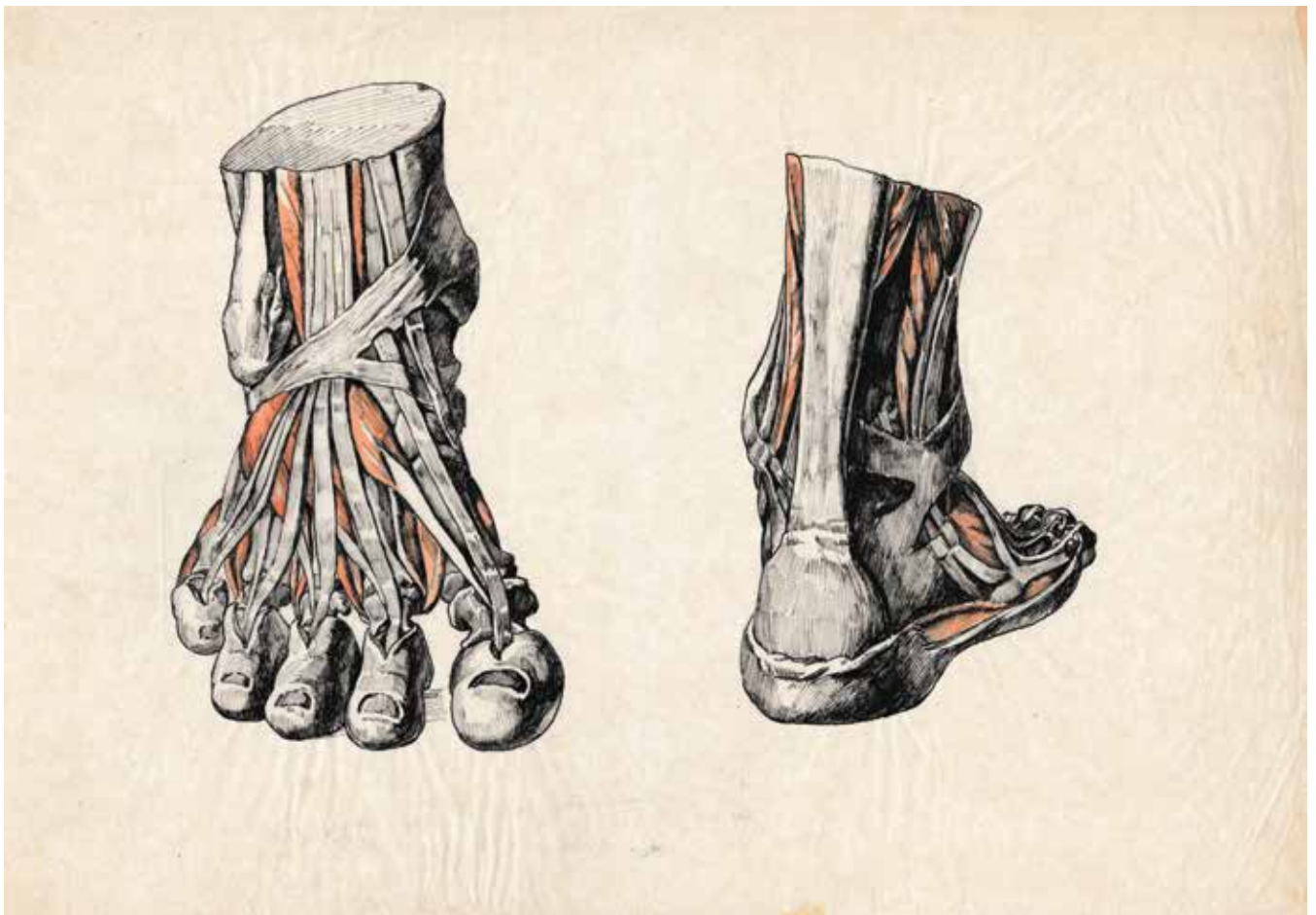
Kvalitativna neujednačenost proizlazi iz činjenice da su neke crteže izrađivali studenti za vježbu, precrtavanjem iz postojećih anatomskih atlasa, što je kao metoda učenja anatomije, navedeno u samom uvodnom tekstu. Ukupno je 105 ilustracija, od kojih je 31 u boji. Jedan dio ilustracija inkorporiran je uz sam tekst (52), dok drugi dio čine 53 ilustrirane table. Neke su ilustracije potpisane inicijalima VK, NP, te VR (Rudolf Valdec?).

Primjer linijskog crteža - kosti noge, tuš na pausu, sign. l.d.k. NP, Plastička anatomija - Osteologija (str. 30)

Primjer crteža sjenčanjem -
mišićje ruke, tuš na pausu, sign.
d.d.k. VR, Plastička anatomija -
Miologija (str. 52)

Primjer koloriranog crteža - mišići stopala, tuš na pausu, Plastička anatomija - Miologija (str. 77)

Rudolf Valdec: rukopisna posveta studentima

Mada je u zajedničkim autorskim projektima kakva je i *Plastička anatomija*, nezahvalno, ako ne i nemoguće precizno razlučiti pojedinačne doprinose, sa sigurnošću je utvrđeno Valdecovo autorstvo popratnog teksta, kojeg je rukom ispisao na čak 184 lista. Taj neredigirani rukopisni dio sročen u formi predavanja, prati metodički zadanu sadržajnu strukturu anatomske udžbenika, ne iscrpljujući se isključivo u anatomske opisima. Valdec je u njega udahnuo znanje i iskustvo, ali i svu svoju dobrohotnost, oblikujući ga kao povezujuće tkivo koje u mnogim dijelovima suptilno otkriva njegovu pedagošku posvećenost i iskrenu naklonost studentima.

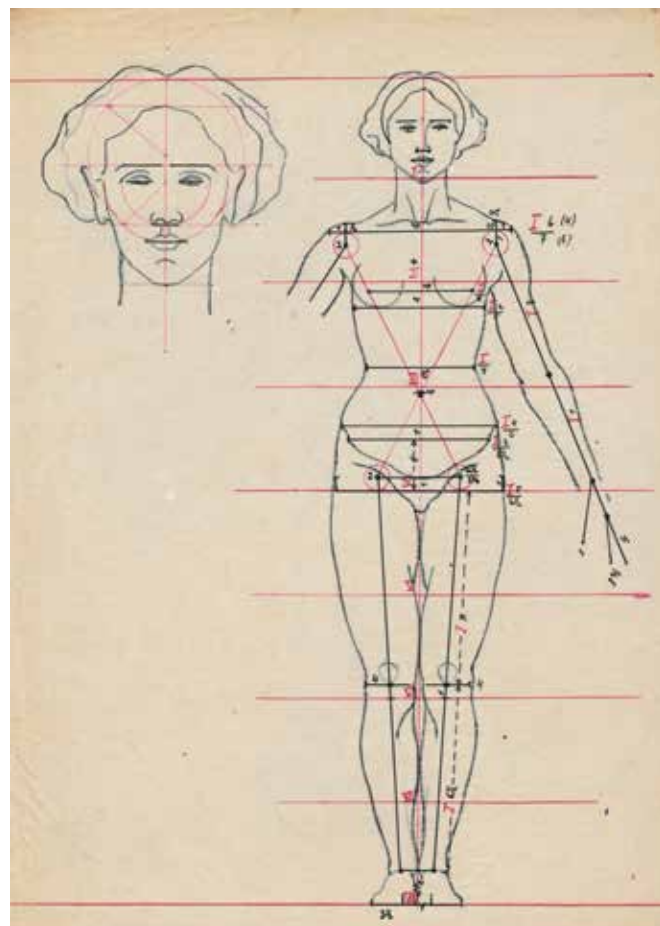
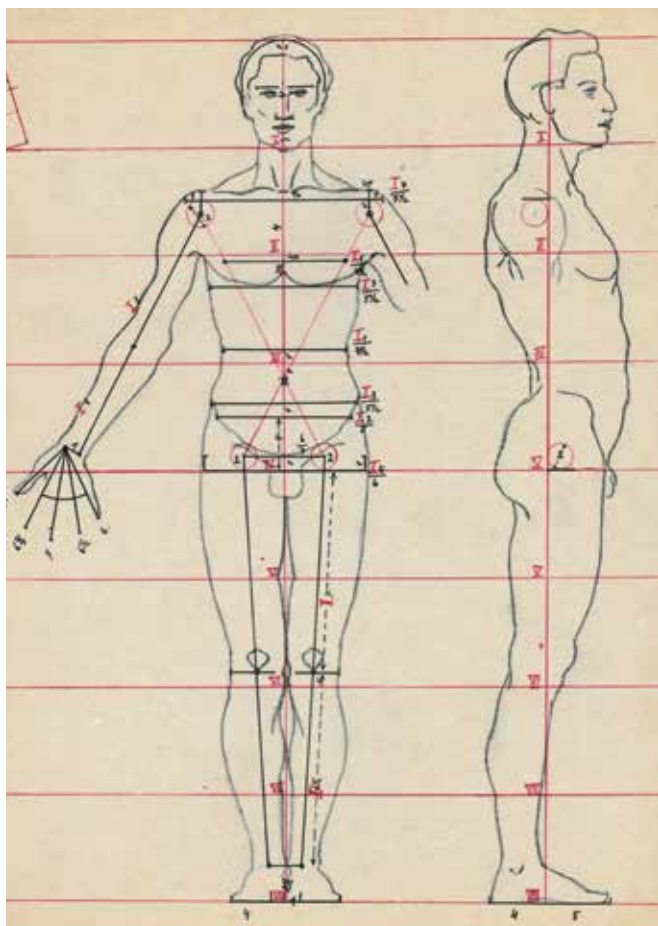
Autorski doprinos očituje se u pojašnjenjima, prilagodbi i kontekstualizaciji materije, baziranim na domaćim prilikama bliskim studentima. Osobnijim je tonom pisan uvodni dio u kojem se obraća studentima, naslovljen *O antropologiji – Prolegomena k Plastičnoj anatomiji*, kao i zaključno poglavlje pod nazivom *Parerga i Paraleipomena*. No i ostala poglavlja, ma kako stručnog sadržaja, protkana su njegovim osobnim komentarima i razmišljanjima. Odabrali smo stoga nekoliko Valdecovih citata, iz kojih se mogu iščitati naznake njegovih filozofskih i religijskih razmišljanja, poučna i često duhovita predočenja šturih znanstvenih podataka, zaključno sa nizom osebnih motivacijskih poruka upućenih studentima.

O čovjekovom položaju u svijetu:

Sve što čovjek radi; - radi za sebe, radi zbog sebe, i stvara iz sebe. I od onda, gdje čovjek postaje svijestan samoga sebe, počinje upoznavati se, uređuje svoj okoliš i teži za snagom i moćju. Kad je nadjačao svoju okolinu te sredio i sebe, to jest nadjačao i svoje pogubne pohote, počeo je da oplemenjuje sebe i svoju okolinu, i tako prosledjuje u napredku i kulturi svojoj, stepenicama razvitka k višjoj prosvjeti, kojoj je temelj moral, čudoredje, kojeg je čovjek sam sastavio i sadjelao si pravilnik živstvovanja. (iz Prolegomene k Plastičnoj anatomiji)

O metodama antropologije

(Valdec je pred sebe stavio težak zadatak, definiranja antropologije koja je u to vrijeme još uvijek prolazila proces točnog određenja, što je očito i bio razlog određenih netočnosti u objašnjenju): (...) *dio somatičke antropologije jest antropometrija koja se bavi smjerivanjem čovječjeg tijela i njegovih dijelova raznih rasa ljudskog roda te comparacijom (uspoređivanjem) pojedinih dijelova raznih pre i sad živućih ljudi, te zrenjem i dekadancijom pojedinih rasa, rodova i čovječjih individua (...) Psihički ili subjektivni dio antropologije, obuhvaća sve teoretičke nauke i discipline svih granah sveopćeg znanja (des Uniwersalen Wissens) (...) U prvom redu, čovječjeg nastojanja da dokuči umom najvažnije o svojoj opstojnosti, ishodište, svrhu i svoju vrijednost i okružujućih ga stvarih i tvari (den Stolz und Drüger). (iz Prolegomene k Plastičnoj anatomiji)*

Razmjernost (proporcija)
čovječjega tijela, tuš na
pauzu, Plastička anatomija -
Antropometrija (str. 277, 278)

O umjetnosti i ulozi umjetnika:

Čovjeka - koji sa svojom okolinom koja ga okružuje čuvstvuje; - kojega sve ono što ga okružuje zanima, koji promatra i bilježi vanjske utiske; te iste na svoj način zamjećuje, te onda iste svijetu i javnosti na svoj način priobćuje; - toga i takova čovjeka svijet zove i naziva umjetnikom (...) Da umjetnici, preduzetu si cjelinu živo predočiti uzmognu, moraju njene dijelove i unutaranju sadržinu, iz kojih je sastavljena, a i svrhu i cijel dobro proučiti. Čim su dijelovi bolje proučeni i detail poznat, tim će cjelina biti vjernije prikazana i izražena, a slovo ili hiroglif, biti će savršeniji. (iz Uvoda I.)

O anatomiji u umjetnicima antičke Grčke:

Rekli bi oni su gledanjem upili one naravne forme i kipovi i slike bili su im savršeni i bez poznavanja anatomskih dijelova čovječjeg tijela. Njihova pjesnički vedra duša estetičko ulijevale im njeko zgražanje i pietetski strah pred mrtvim i pred smrću. Ali ipak usprkos toga bilo je među njima muževa koji su to zgražanje i strah potisnuli i prebolili, jača je bila želja u njima za temeljitim iskustvenim i dubljim znanjem i poznavanjem bitnosti, no što se na površini oblika odražuje i tek samo pričinja. Nisu se zadovoljili prividnošću kao etičko površniji individuum (...) (iz Uvoda I.)

O materiji:

Baš od onda od kada datira vječnost, od onda postoji i materia to i takova obstojnost, kao što je i neizmernost, ne može ni naš um jasno predstaviti, jer u našem kratkom životu i na ovoj zemaljskoj kori imadu ipak stvari i razvoj koji nas okružuje barem neki početak i naslućujući kraj (...) Svemožna pramati priroda iz ove tvari koju religija zove ništa iz kojega je Bog stvorio svijet, iz ove tvari uobličuje nas i sve što na našoj zemaljskog kuglji i izvan nje u svemiru bitiše (...) (Iz Myologije)

Poliklet: Doriforos (Kopljonoša),
5.st.pr.n.e., Gliptoteka HAZU,
Zbirka sadrenih odljeva antičkog
kiparstva

Rudolf Valdec: Stvoritelj svjetova, plaketa, 1923., Gliptoteka HAZU, Zbirka medalja i plaketa

Rudolf Valdec: Isus Spasitelj - sadreni model, Fototeka ARLIKUM HAZU

O prosvjetiteljskoj zadaći umjetnika u kultiviranju estetskog osjećaja:

Svaki zdrav i normalan čovjek koji zaslužuje da nosi ime "homo sapiens" teži da postane bolji, da su mu želje uzvišenije, okolina ljepša a i on teži da bude uredan a i po mogućnosti lijep i zdrav. Homo sapiens ljubi sve što je napredno i lijepo, ali nije svakomu dano da ono što je lijepo da može načiniti, ali on voli lijepo, hoće da posjeduje sve što mu se mili. (...) Taj ures te težnje moramo naučiti kako se dadu izvesti i načiniti, da budu napredne, bolje načinjene. Danas se više niti naš šestinčanin ne klanja na križanju iz Zagreba u Šestine onomu starom plehnatom nafarbanom Kristušu, već u njem pobudjuje čuvstvo pobožnosti i uzvišenosti ljepše i bolje sadjelano kipovje i slike (...) danas umjetnik mora savršenije svoje umjetnine uobličavati (...) da to uzmogremo moramo marljivo učiti i gledati ono što hoćemo prikazati, naime mi koji hoćemo da tvorimo ono što homo sapiens voli što ga diže i u njemu pobudjuje udivljenje i uzvišene osjećaje koji se slikom kipom ili jednom rječju umjetninom pobuditi dadu. – time mislim da sam mnogo rekao i prelazim na anatomske detalje. (iz poglavlja Ukočenje pojedinih dijelova našeg tijela i ritmičkog gibanja)

Primjer odnosa misaonog procesa i položaja tijela:

Misaoni kakav konkretni zaključak, empiričkih ili iskustvenih utisaka (...) individualno ili sopstveno mišljenje izražuje čovjek u momentu kad je većina mišićja u naponu stanju ili u djelovanju, a to je onda kada čovjek stoji. (iz poglavlja Ukočenje pojedinih dijelova našeg tijela i ritmičkog gibanja)

O najčešćem položaju tijela:

(...) Najvažnije a i najčešće kretnje koje tijelo giblje a najmanjom djelatnosti mišica, odmicanjem tijela s jednog mjesta na drugo, izmjeničnim djelovanjem kračista i *extremitas inferior*, nazivamo jednom riječju hod(..) (iz poglavlja Ukočenje pojedinih dijelova našeg tijela i ritmičkog gibanja)

O uzročnom odnosu čovjekove fizionomije i položaja tijela:

(...) Uz izražaj lica poprima i cijelo tijelo svoju *Physiognomiju* (...) Čvrsto stojeće noge, tvrdo ukočena glava na hrbtenjači izrazuju srčanost, tvrdost ili prkos. Čvrsto napred stupiti izražava zahtjevanje, najme zapovijed ili koga napasti. Kad se pred čin zgražamo ili se čega bojimo tad u momentu tom gornjim tijelom se povučemo nazad. Strasti kao ljubav, želja, srditost, osveta, privlače nas glavom i gornjim tijelom k onom predmetu koji je ista uzbuđenja i čuvstva u nama pobudio. (iz poglavlja Ukočenje pojedinih dijelova našeg tijela i ritmičkog gibanja)

Hod, tuš na papiru, Plastička anatomija - Ukočenje pojedinih dijelova tijela (str. 173)

O Camperovom kutu:

(...) U XVIII. vijeku holandski slikar Camper mnogo se bavio sa antropologijom, promatrao i proučavao mnogo lubanja ljudih i životinja te se bavio komparativnom anatomijom. Načinio je spravu za mjerenje razmjerja položaja u kojem stoje organi životinja napramu izbočine velikog mozga ili kako to velimo izbočinom čela (...) Mnogim umjetnikom dogodio se ali Mahler da su htijući oponašati antiku mjesto izrazito klasičnih glavah načinili bolestne glavurde koje naš narod zove vodenjače, gdje su čelo pred lica turali preko 90 ° (...) (iz poglavlja Karakteristika kostura glave - Physiologija lica, Mimika)

O umjetnosti kao jedinoj religiji umjetnika

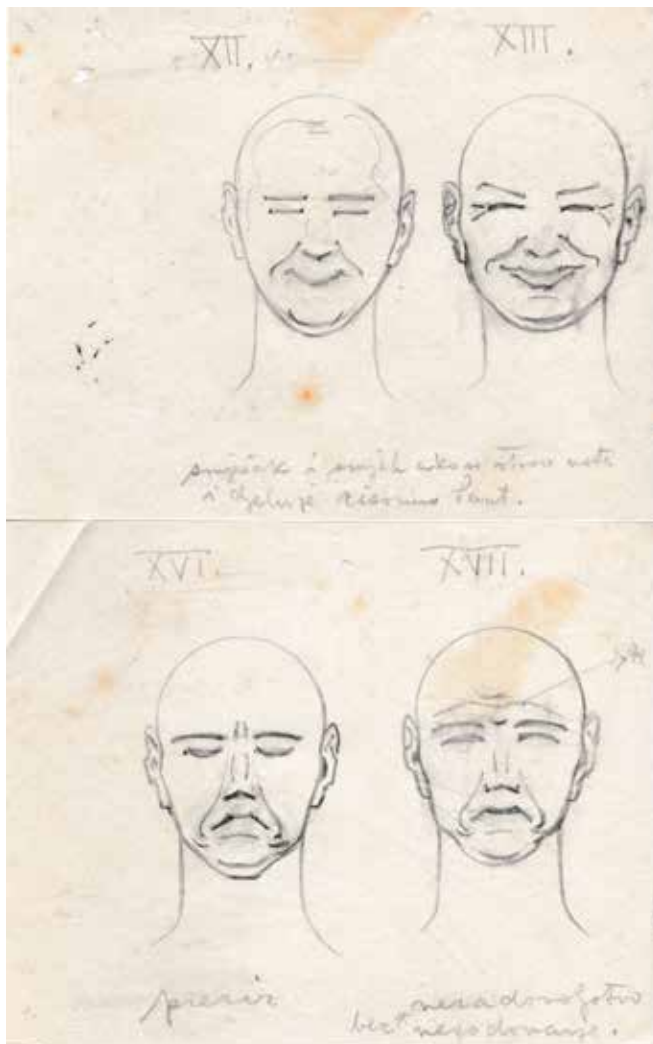
(uz stihove J. W. G von Goethea Zahme Xenien IX):

(...) ruke Vam klonule, glava se spustila na prsa, a Vi i nehotice uzdigli srce i veličali, začudjeno to stvorenje i bez riječi, i bez misli nasladjivali se tim prizorom, Vi – Vi ste bez riječi i misli bez gestah i volje, Vi ste molili. O mladja braćo moja, ne, nestidite se mekoće ove, ne stidite se poniznosti te, to je sveto čuvstvovanje umjetnikove pobožnosti.

Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
hat auch Religion;
wer jene beiden nicht besitzt,
der habe Religion.
To kaže mudri Goethe.

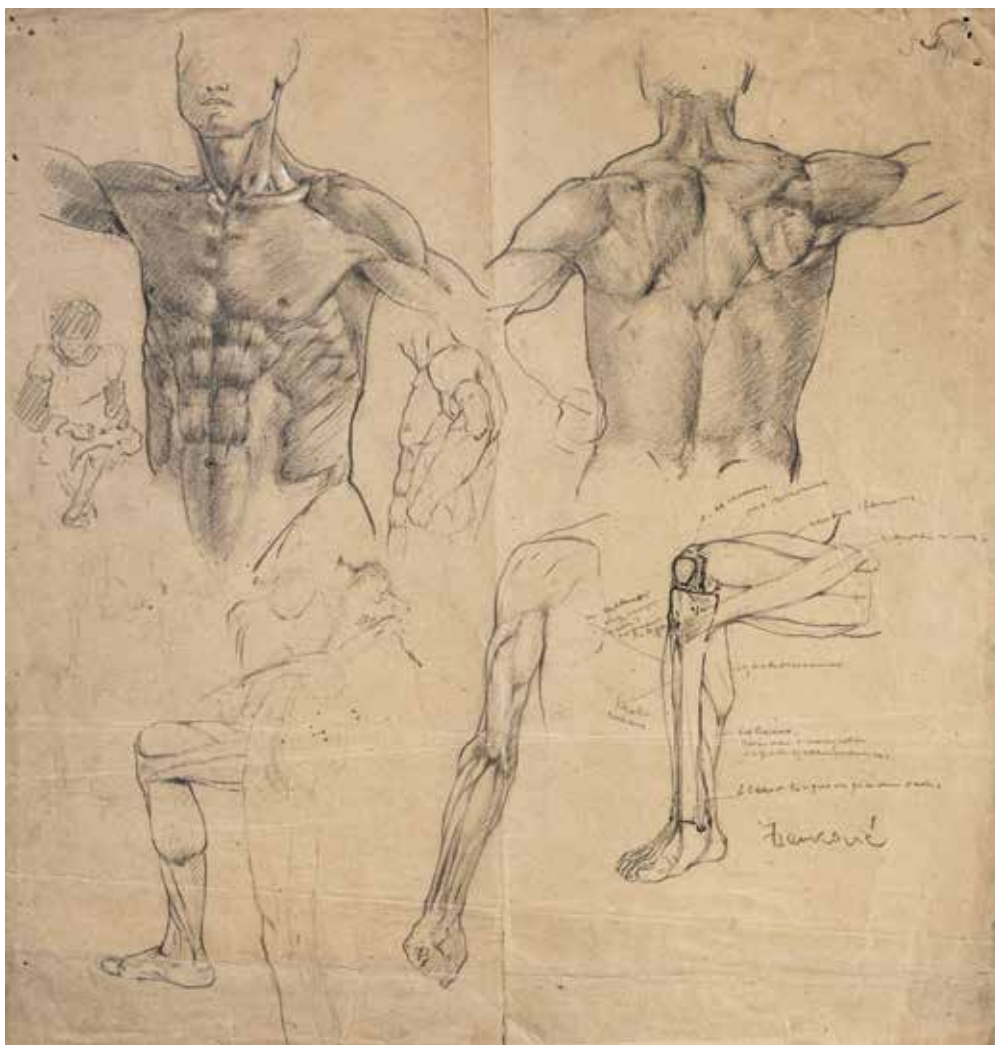
O radu i upornosti

Raditi, a ne zdvajati! (...) Raditi bez prestanka, ali i bez žurbe, bez prlivosti (Hast). To je zadaća čovjeka na ovoj zemaljskoj kori, a samo u radu jest čovječji spas (...) Radi! Čini dobro, pa u vodu baci. O koliko su to velike riječi naše proste narodne psihe. O koliko mudre, o koliko duboke riječi (...) Sudbina, ona imade samo jedno, jedincato sredstvo da nas oplemeni, da nas unapredi naobrazi i poboljša, a to je rad. – O koliko značenje leži u radu. – jer, Radom se čovjek usavršuje. Usavršuje se jer stiče iskustvo, a veliko iskustvo i razborito prosudjivanje i savnjivanje jest mudrost (...) Nemoguće! Ta riječ ne postoji u svemiru! (...). (iz Parerge)

Mimika, olovka na papiru, Plastička anatomija - Mimika (str. 258, 260)

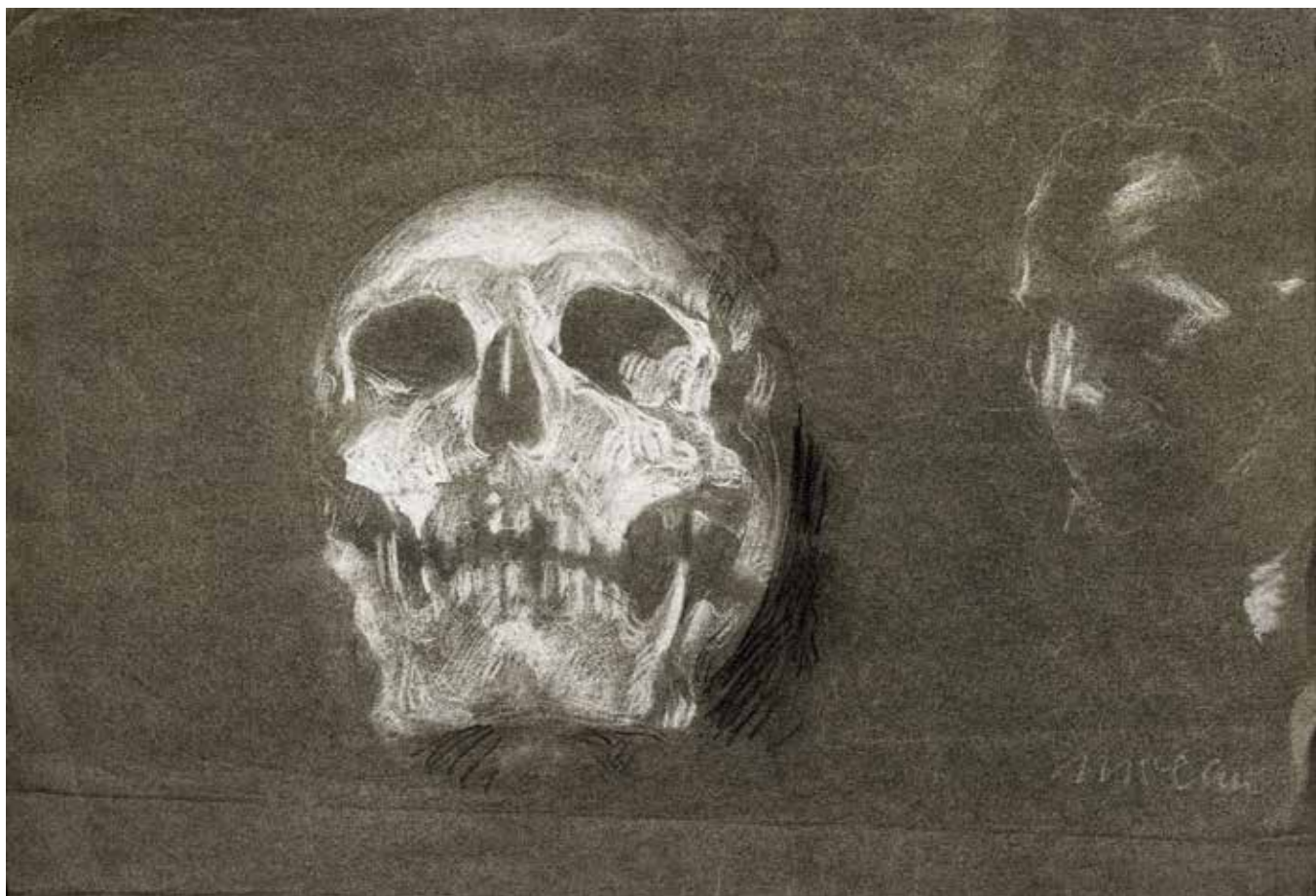
Radovi đaka Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt

Ivan Benković: Skice iz anatomije, olovka i kreda na papiru, sign. d.d. Ibenković, Zbirka Grozić

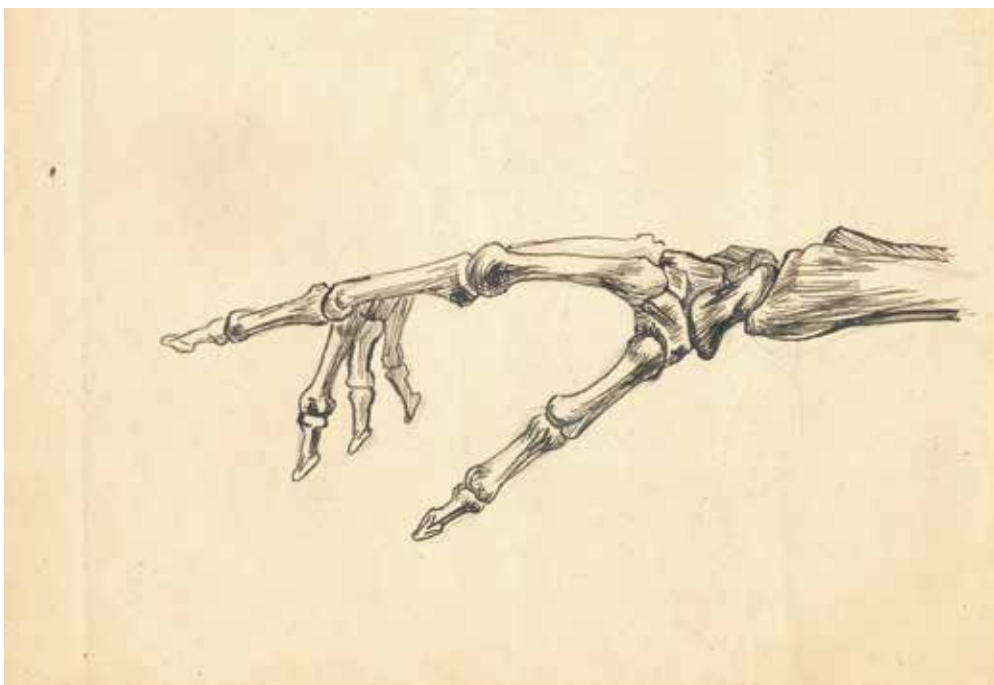
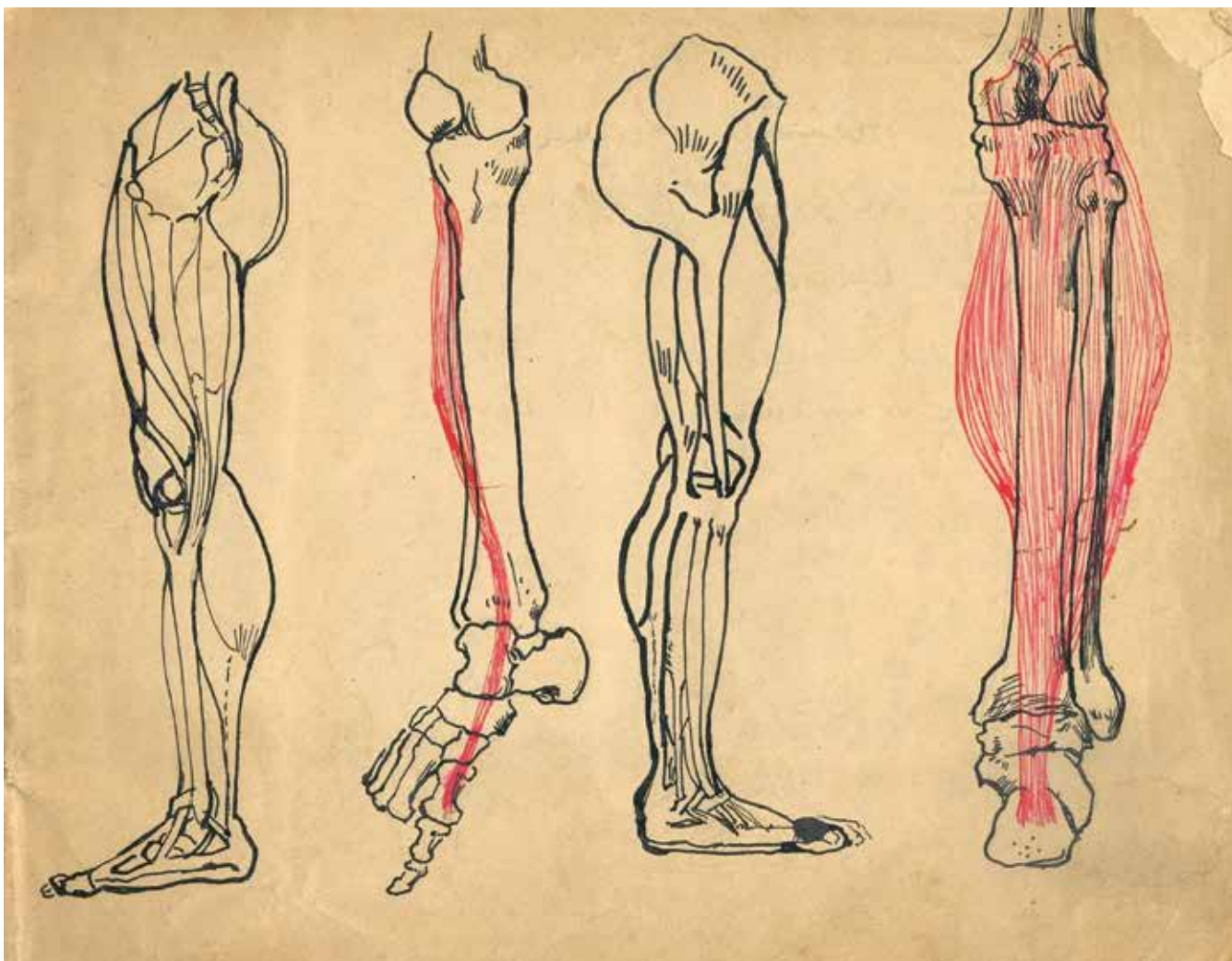
Pojedini učenički radovi, nastali u sklopu nastave predmeta Anatomija i proporcije tijela, izlagani su redovito i na školskim izložbama koje su se tradicionalno, već od osnutka škole, održavale na kraju svake školske godine. O tome svjedoče i napisi u tisku: *Pohvaliti treba i (u toj dvorani izložene) anatomske crtarije čovječjega tijela. Kolika savjesnost u učenju anatomije, bez koje se zaista*

ne da ni zamisliti umjetnika! (a.č., Izložba učeničkih radova na umjetničkoj školi u Zagrebu, Srbobran, 6.(19.) jula 1909., str. 3) Zbog svojih dimenzija i činjenice da je potpisan, može se pretpostaviti da je upravo anatomske crtež Ivana Benkovića (1886.-1918.), studenta prve generacije, bio odabran kao jedan od izloženih radova na završnoj izložbi.

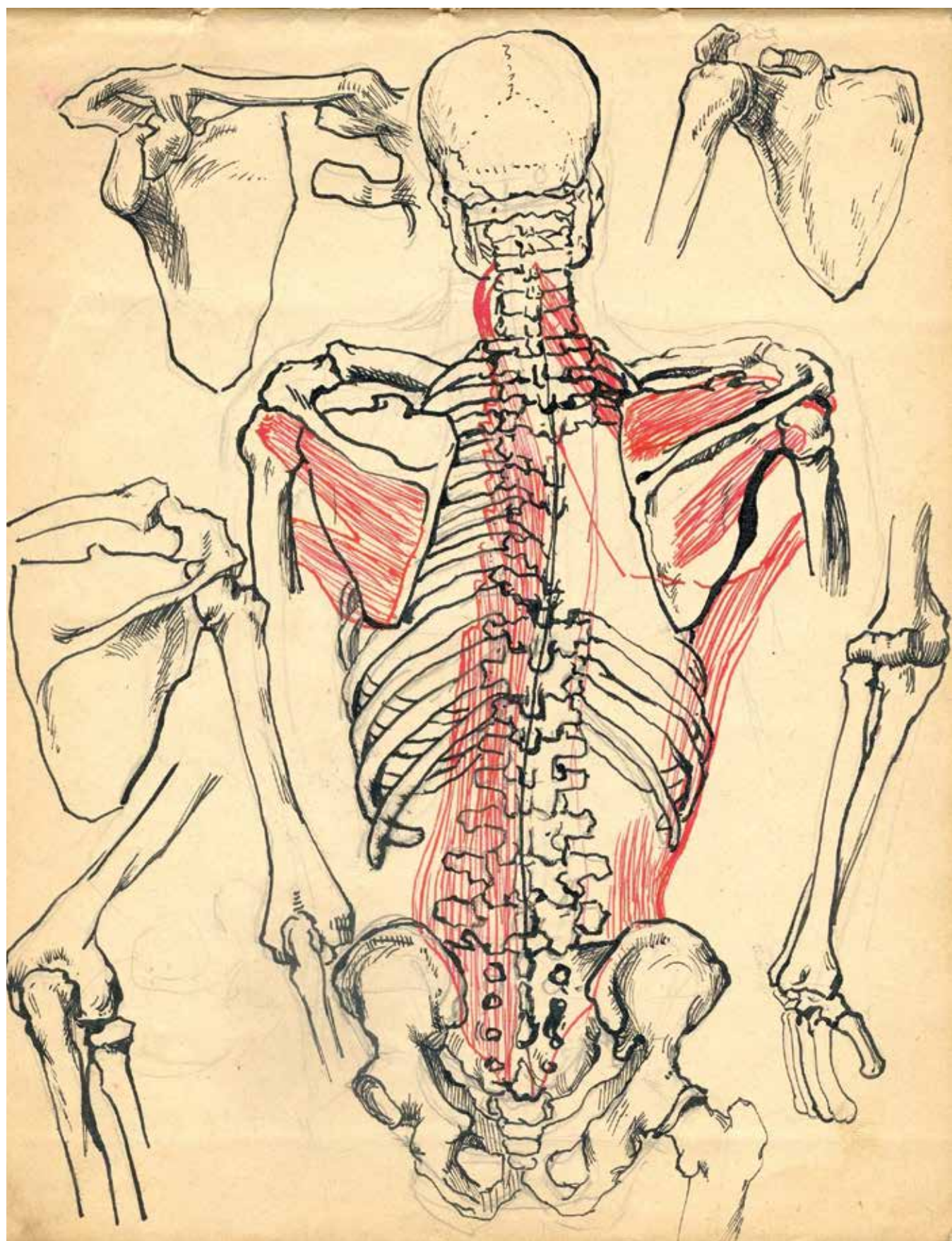

U slikarskim ostavštinama hrvatskih umjetnika često se mogu naći studentski radovi, skice i studije tijela, većinom izostavljeni iz monografskih obrada njihovih opusa kao manje reprezentativan materijal. Međutim, njihova se prava vrijednost prepoznaje u kontekstu povijesnih pregleda akademske nastave, u kojem predstavljaju dragocjene dokumente usvojenog znanja. U ostavštini slikara Jerka Fabkovića (1901.-1974.), iz Arhiva za likovne umjetnosti, nalazi se crtači blok manjih dimenzija s anatomske crtežima izrađenim vjerojatno prilikom pohađanja nastave Anatomije.

Ivan Benković: Lubanja i glava u profilu, kreda i ugljen na papiru, nedatirano, Zbirka Grozić

Jerko Fabković: Crtaća bilježnica,
tuš u boji na papiru, ARLIKUM
HAZU, Ostavština Jerka Fabkovića
(1922./23.)

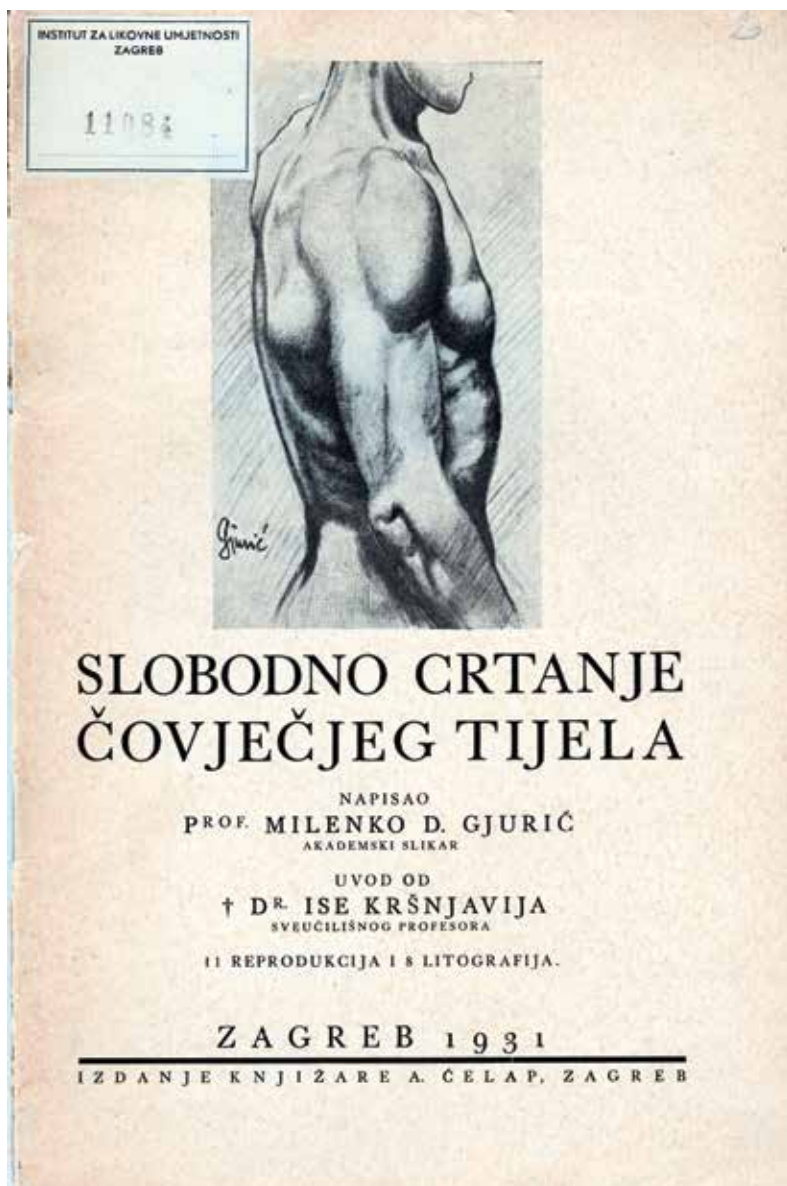

(...) U toj školskoj radionici predavao je i anatomiju. Sam je načinio litografirani izvadak anatomije i dijelio đacima badava. Milenko Đurić načinio je malu uljenu sliku, koja prikazuje sat anatomije u utorak poslije podne kod profesora Valdeca i poklonio ju profesoru. Ruda Valdec kraj kostura, a pred njim stoji Rambousek, kraj njega sjedi Leović,

zatim sam Gjurić i do njega Uzelac sa širokim šeširom kakav je on obično nosio (...) Iza njih Milan Šteiner. Atmosfera topla pod predavanjem, čak s leđa Rude Valdeca čita se dobronamjernost i volja da utuvi anatomske mudrost u glave indiferentnih đaka. (Antonija Tkalčić Košćević: Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu, Zagreb, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, 2007., str. 27)

Profesor Rudolf Valdec s đacima Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt, Milorad Jovanović, Franjo Dominković, Franjo Viktor Šignjar, Zvonimir Šprem, Mirko Uzorinac, Milan Vrbić, Mijo Filipović, Anton Štefic (gornji red); Đorđe Čutuković, Dora Car, Srećko Sabljak, Vladimir Silovsky, Slavko Tomerlin, Viktor Šipek, Marijana Belošević, Martin (Davorin) Hotko, Rudolf Fraiss, Ivan Drusani, Bogumil Car (srednji red); Vilma Ferček, Marija Mihalić, Rudolf Valdec, Oto Antonini, Ivka Orešković, Vera Siebenschein, Mila Wodsedalek (prvi red), 1911., ARLIKUM HAZU, Ostavština Bogumila Cara

Milenko D. Gjurić: Slobodno crtanje čovječjeg tijela, Zagreb, Knjižara Čelap, 1931.

Jedan od Valdecovih studenata, Milenko Gjurić, po svršetku zagrebačke i praške Akademije likovnih umjetnosti, i sam se okušao u sastavljanju manjeg anatomskeg priručnika. Knjižicu *Slobodno crtanje čovječjeg tijela* priredio je 1919., u vrijeme kada se zaposlio na zagrebačkoj Obrtnoj školi kao nastavnik prostorukog i plastičkog risanja. Kako je sam napisao u uvodnom tekstu, svrha ove knjige bila je crtačko praktična a temelji se na slobodnom crtanju bez opterećivanja i premnoggo anatomije.

Knjiga sadrži deset Gjurićevih ilustracija te reprodukcije crteža R. Helmerta (ilustratora Anatomije za umjetnike A. F. Froriepa kojeg konzultiraju i Valdec i Csikos). Predgovor knjizi napisao je Isidor Kršnjavi. U Zapisniku sjednice Učiteljskog odbora Kraljevske više škole za umjetnost i umjetni obrt, od 3. studenog 1919., zabilježeno je da je skica knjige predana na mišljenje i ocjenu profesorima Akademije, B. Csikosu Sesiji i Ljubi Babiću u listopadu 1919., a ishod njihove procjene očituje se u činjenici da je tiskana tek 1931. u izdanju Knjižare A. Čelap.

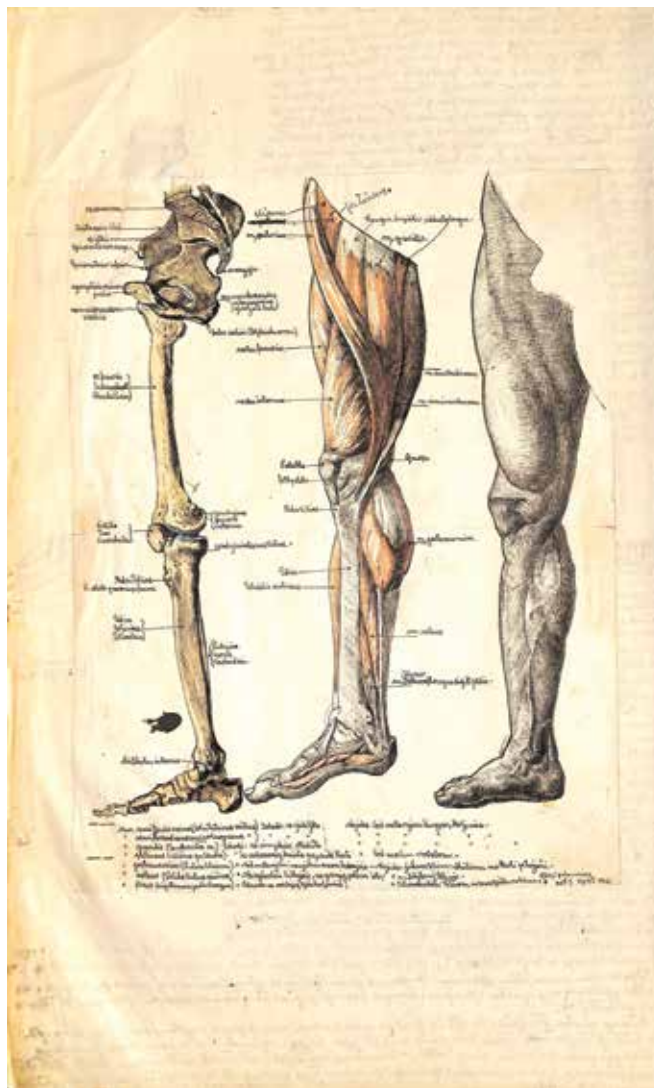
Nastava anatomije na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu danas

Nastava anatomije nakon Valdeca i Csikosa

Nakon smrti Rudolfa Valdeca 1929. godine nastavu Anatomije čovjeka na Akademiji preuzima kao vanjski suradnik dr. Jakov Kiljman, asistent prof. dr. Drage Perovića, gdje predaje do 1933. Poslije Drugog svjetskog rata nastavnik je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, gdje 1958. objavljuje knjigu *Plastična anatomija*.

Od 1933. do 1939. nastavu anatomije vodi slikar Omer Mujadžić. Slijede predavači vanjski suradnici, dr. Vjekoslav Duančić i Milan Bevandić (1940.-1945.).

Nakon Drugog svjetskog rata nastavu preuzima prof. Krsto Hegedušić (1945.-1950.), te ponovno Omer Mujadžić od 1947. do 1949. Krsto Hegedušić (1901.-1975.), akademski slikar, redoviti profesor i akademik, na Akademiji je djelovao od 1937. do 1969. godine. Predavao je predmete Mali akt, Anatomija čovjeka, Crtanje po prirodi i Konstrukcija čovječjeg tijela. Godine 1936. Hegedušić je počeo službovati kao pripravnik, docent je postao 1940., a 1945. je imenovan redovitim profesorom Akademije likovnih umjetnosti. Od 1950. vodi Majstorsku radionicu. Za predmet Anatomija izradio je Mapu anatomskih skica, koja se čuva u Arhivu Akademije likovnih umjetnosti.

Pedagoška metoda Babić-Hegedušić

Godine 1938. na Akademiji likovnih umjetnosti u prvom tečaju Slikarskog odsjeka počela se provoditi kasnije popularno nazvana *Metoda rada Babić-Hegedušić*. Ta je metoda uvedena iz potrebe da se detaljnije razradi plan likovne nastave, koji je do tada ovisio isključivo o afinitetima profesora predavača.

Čitava je metoda razdijeljena na nekoliko poglavlja po semestrima. Prema Hegedušiću „cilj obuke i tečaja je da svaki đak krajem godine može korektno nacrtati bilo koji živi ili mrtvi objekt, sam ili u prostoru – dokazujući osnovne elemente karaktera tog objekta.“ Uz praktičnu obuku uključuje se i teoretska. Obuka mora motivirati đake, primjenjuje se individualno, a izbjegava se šema ili kalup koji ubija darovitost i volju. Usporedba sa prijašnjim sistemom nastave: cijele prve godine se crtala glava, a tek u drugoj se prelazilo na akt.

Na primjer, kod razrađivanja „Karakteristike ljudske glave po dobi i spolu, nastavnik ne postavlja šablonski modele glave dječaka, žene i muškarca da ih zatim nacrtane više ili manje savjesno korigira. U prvom redu dolazi tumačenje kanona i njegove relativnosti, što se objašnjava na primjerima: tumačenje Camperovog ličnog kuta i kuta donje čeljusti, koji prema dobi i spolu znatno varira. Zadaća da se nacrtaju glava dječaka po odljevu od sadre bilo kojeg majstora antike ili renesanse upotpunjeni su odmah komparacijom glave iste dobi po živom modelu. Isto tako glava žene (Venera Milonska-živi model), glava muškarca (Apolo Belvederski-živi model), glava starca (bilo koja glava starca antike – živi model).

U gotove crteže i po sadrenom i po živom modelu ucrtavaju onda đaci kostur, koji im najbolje objašnjava antropološke razlike lubanja, razlike veličina Camperovog kuta. Teorija se sastoji u tumačenju morfoloških razlika lubanja prema rasama i vrstama (antički ideal), lični kut bijele rase, crne rase, gorile, psa, ptice, zmije), o simetriji i odstupanju od nje, položaj uha, očiju (kod bijelca i žute rase), a sve diferencijacije objašnjava nastavnik crtežom. Pri tim metodičkim razrađenim jedinicama pazilo se da se ne uništi individualni karakter crteža pojedinca i da egzaktnost ne pređe u kalup. Iz tog razloga stalno su se provodile vježbe: croqui bez pomoćnih linija i skitzenbuch-i koji đaci crtaju i izvan škole. Ta metoda primijenjena je na đake Prvog pripravnog tečaja i već u prvoj godini pokazala je pozitivne rezultate. (iz članka Zdenke Munk Kako uče naši budući likovni umjetnici. Metode rada Babić-Hegedušić, Novosti, 32, Zagreb, 1938.).

Nakon Krste Hegedušića anatomiju su predavali Vjekoslav Rukljač (1948.-1986.), akademik Vjekoslav Parać (1950.-1958.), Ivan Lovrenčić (1971.-1977.), vanjski suradnici – akademkinja Jelena Krmpotić Nemanić i dr. Hrvoje Gomerčić (1981.-1984.), Rudolf Labaš (1981.-2011) te Željko Lapuh (2011.-2018.).

Crtice iz prošlosti Akademije

Kostur-tramvajac

Vrlo brzo nakon osnutka Privremene više škole, za potrebe predmeta Anatomija, nabavila su se dva prava ljudska kostura. Još uvijek na Akademiji kruži legenda da je jedan od tih kostura pripadao nepoznatom vozaču zagrebačkog tramvaja. U to vrijeme, rasvjeta je bila slaba, tek poneka žarulja u dugačkim hodnicima koji nisu bili grijani, pa je priča o *kosturu tramvajcu* dodatno podgrijavała maštu. Kostur se i danas nalazi na Akademiji, ali se ne koristi u nastavi. Studenti su se uvijek rado šalili s modelima kostura, stavljajući im oko vrata šalove i na lubanje kape.

Leonardo Losciale, student 3. godine preddiplomskog studija Kiparstvo

Profesor Ljubo Babić i lubanja

Babićev atelijer na 1. katu akademije (uz slikarske škole Jozе Kljakovića i Maksimilijana Vanke te grafičku školu Menci Klementa Crnčića) nalazio se odmah do stubišta, a u njemu se nalazila njegova crvena fotelja. Na stoliću uz fotelju Babić je držao ljudsku lubanju koju je imao običaj pogladiti dok je držao ispite iz Povijesti umjetnosti. Kako je bio čovjek kazališta, priča se, da se često teatralno ponašao, što je zbunjivalo sugovornike. Na vratima njegovog atelijera je pisalo: „Uzaludno je kucati, vrata se ne otvaraju!“

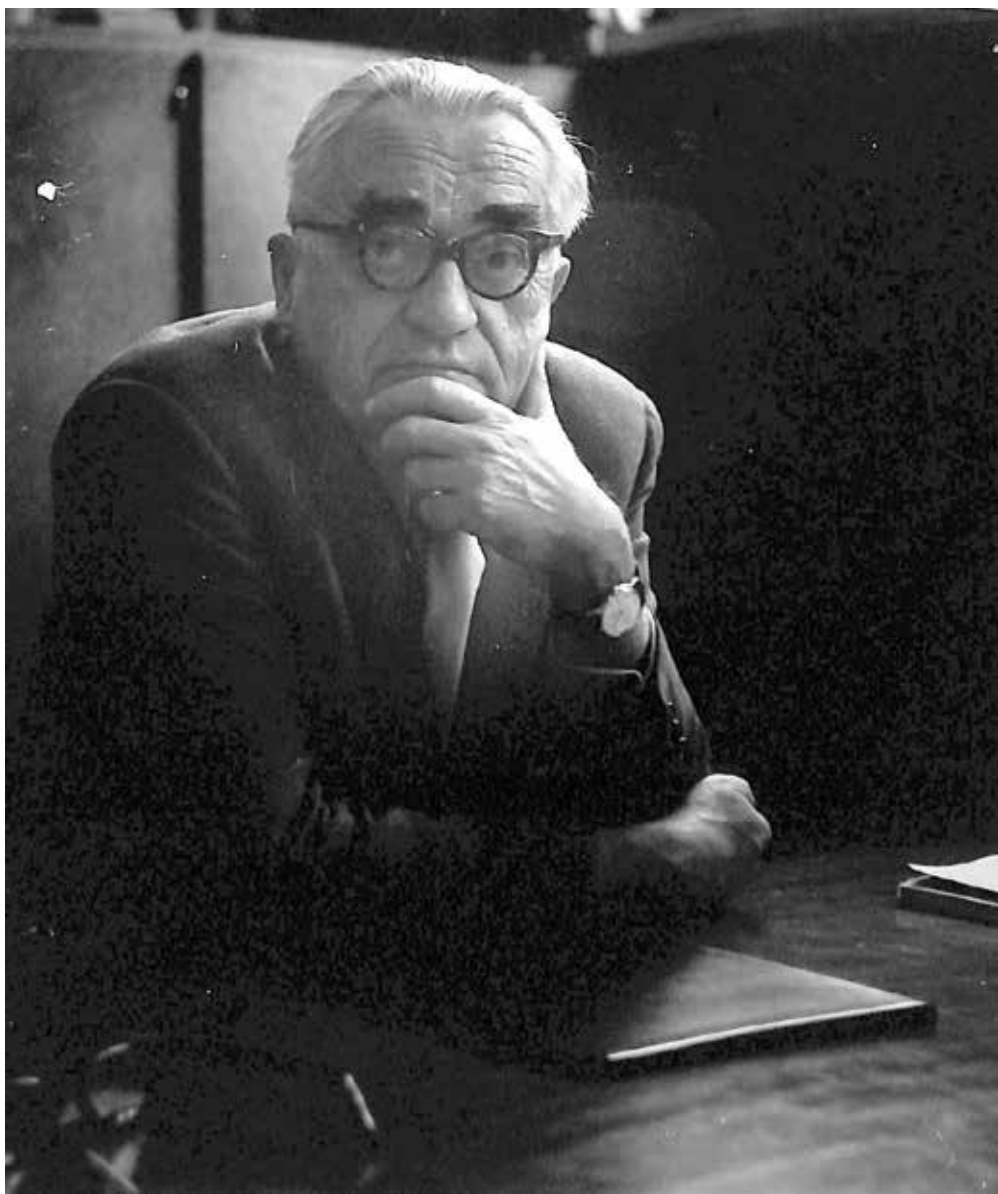

Ljubo Babić: Lubanja, ulje na platnu, nedatirano, d.d.k. Lj.B. ARLIKUM HAZU, Fototeka

Profesor Krsto Hegedušić i vreća krumpira

Kako bi mogao pregledati sve radove svojih studenata iz predmeta Crtanje akta, Krsto Hegedušić je uveo sistem korekture - blitz korektura. Šetajući između štafelaja, dobacivao bi studentima: *Kolega, što ste to nacrtali, vreću*

krumpira ili model? ili Jel to palac ili krumpir? Priča se da se posebno volio šaliti s opaticama studenticama, koje nikada ne bi detaljno nacrtale dio tijela između nogu.

Marija Braut: Portret Krste Hegedušića, nedatirano, Fototeka ALU

Nastava anatomije danas

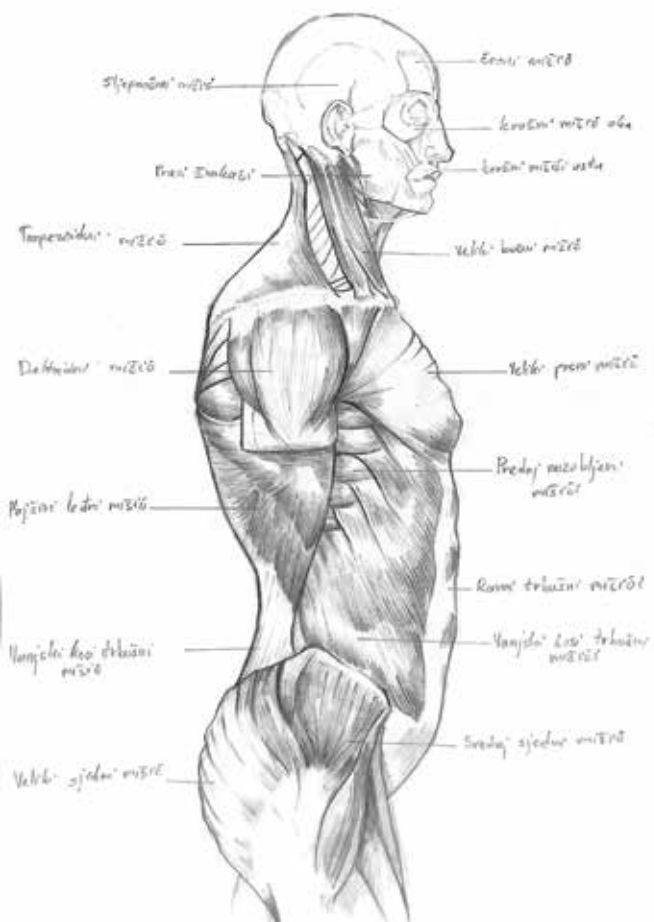
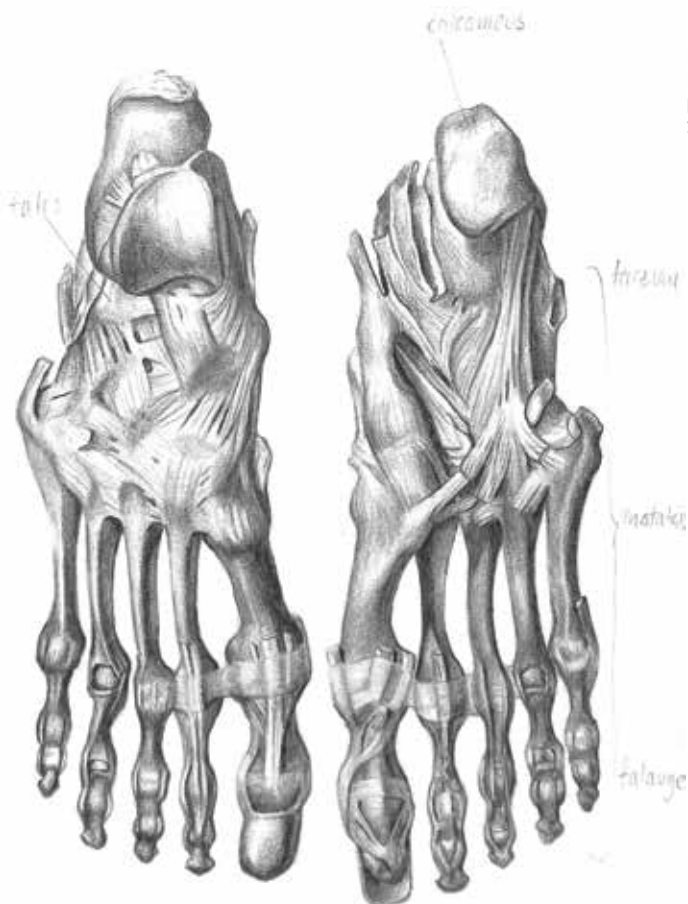
Predmeti Anatomija i Akt ostali su konstanta u programima rada Akademije sve do danas. Unatoč promjenama u radu i novim odsjecima, Akademija i danas traži od svojih polaznika da se na 1. i 2. godini temeljito savlada umijeće crtanja akta i dobro prouči anatomija čovjeka. Jedina razlika u načinu izvođenja predmeta je u korištenju nastavnih pomagala: u prvim godinama djelovanja Akademije crtalo se i slikalo po sadrenim odljevima dijelova tijela malog formata, kopijama antičkih skulptura te kopijama starih slikara, dok se danas crta i slika isključivo po živom modelu.

Profesori i studenti Akademije i dalje se služe velikim brojem anatomskih atlasa čovječjeg i životinjskog tijela, koje je Akademijina knjižnica nabavila već po osnutku ustanove. Kao obavezan dio programa predmeta Anatomija uveden je i posjet Zavodu za patologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Plastičnu anatomiju za slikare, kipare i grafičare danas predaje vanjska suradnica dr.sc. Vlasta Klarić (nositelj kolegija je sadašnji dekan ALU, Tomislav Buntak, izv.prof.art.), a Plastičnu anatomiju za Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina i Odsjek za animaciju i nove medije predaje red.prof.art. Darko Bakliža.

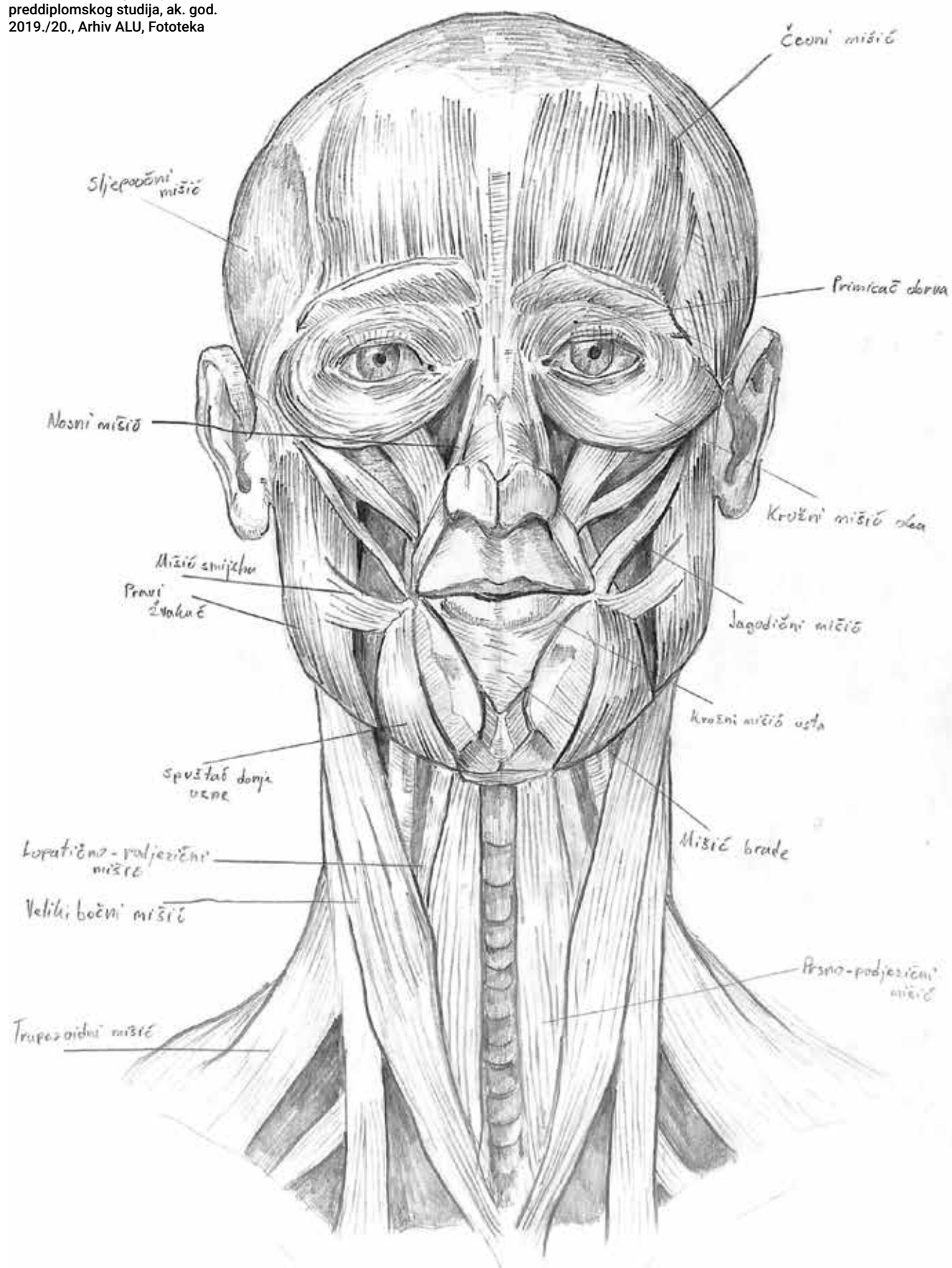
Mia Markušić: Vježbe iz kolegija
Plastična anatomija, 1. godina
preddiplomskog studija, ak. god.
2019./20., Arhiv ALU, Fototeka

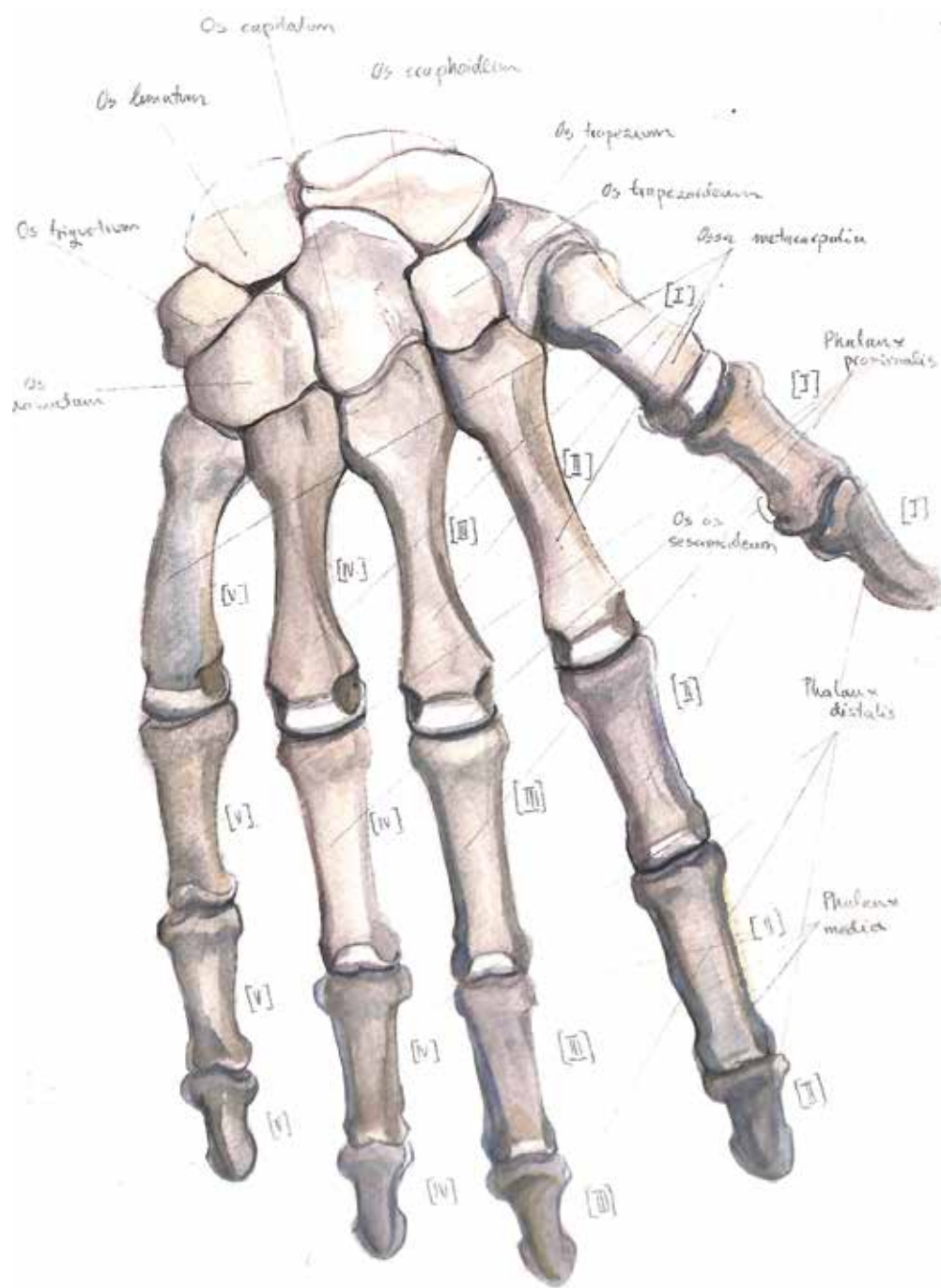

Mia Markušić: Vježbe iz kolegija
Plastična anatomija, 1. godina
preddiplomskog studija, ak. god.
2019./20., Arhiv ALU, Fototeka

Karlo Fintić: Vježbe iz kolegija
Plastična anatomija, 1. godina
preddiplomskog studija, ak. god.
2019./20., Arhiv ALU, Fototeka

Petnaesta noć muzeja na ALU
2020. - Vježba iz predmeta
Kreativne derivacije, izv.prof.art.
Danko Frišić, Arhiv ALU, Fototeka

Petnaesta noć muzeja na ALU
2020. - Omer Mujadžić: Leđa-
Dorsum, Anatomija noge, Arhiv
ALU, Fototeka

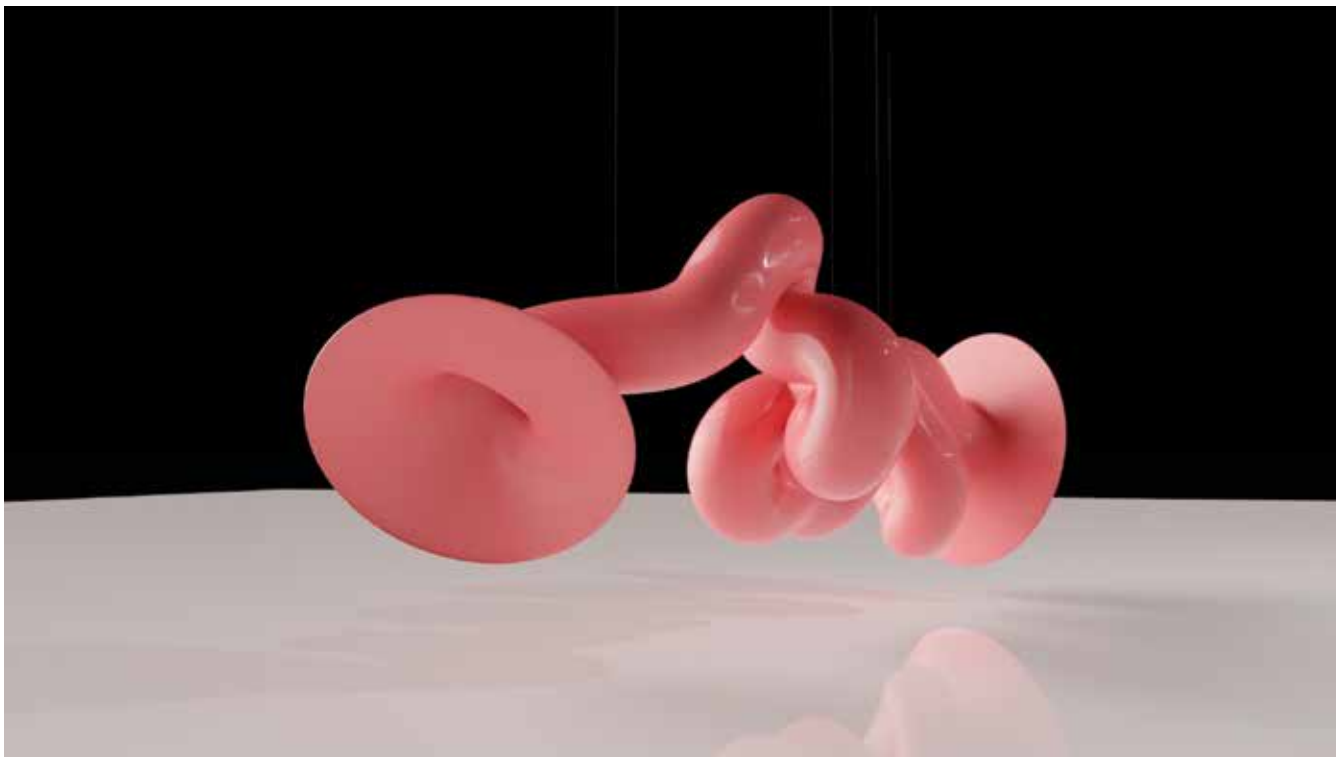
Radovi studenata ALU na temu ljudskog tijela

Ana-Maria Maravić, dipl.st,
Kiparstvo, Arhiv ALU, Fototeka

Hrvoje Glavan, dipl.st., Kiparstvo,
Arhiv ALU, Fototeka

Matej Vuković, dipl.st., Kiparstvo,
Arhiv ALU, Fototeka

Odsjek za konzerviranje i
restauriranje umjetnina, 1.g. pred.
st., Arhiv ALU, Fototeka

Grafički odsjek, 1.g. pred. st., Arhiv ALU, Fototeka

Grafički odsjek, dipl.st., Arhiv ALU, Fototeka

Akt na travi - Vježbe iz Akta i anatomije u dvorištu Akademije, travanj 2016., snimio: stručni suradnik Ivan Kovačević, Arhiv ALU, Fototeka

Literatura i izvori

Knjige i Monografije

Adamec, Ana. *Rudolf Valdec*. Samobor: A. G. Matoš, 2001.

Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu, monografija, Zagreb : Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

Babić, Ljubo. *Umjetnost kod Hrvata*. Zagreb : Naklada A. Velzek, 1943.

Crtež u znanosti, zbornik radova. M. Lapaine (ur.), Zagreb : Geodetski fakultet, 1998.

Gjurić, Milenko. *Slobodno crtanje čovječjeg tijela*. Zagreb : Knjižara A. Čelap, 1931.

Eco, Umberto. *Povijest ljepote*. Zagreb : HENA COM, 2004.

Izvjешće Kr. zem. obrtne i s njom spojene građevno-stručne škole i Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem školske godine 1899-1900., Zagreb : Tisak Kralj. zemaljske tiskare, 1900.

Petherbridge, Deanna; Jordanova Ludmilla. *The Quick and the Dead - Artists and Anatomy*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1997.

Rismondo, Vladimir. Bakliža, *Od akta do akta*, Zagreb : ArTresor naklada, Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 2019.

Spomenica Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu prigodom 50.-godišnjice njenog osnutka (1907-8.-1957-8.). Zagreb : Akademija likovnih umjetnosti i Izdavački Zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1958.

Tkalčić Košćević, Antonija. *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*. Zagreb: Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, 2007., <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=26430>

Zlamalik, Vinko. *Bela Čikoš Sesija - začetnik simbolizma u Hrvatskoj*. Zagreb: JAZU, DPUH, 1984.

Anatomski atlas

(sa popisa literature r. Valdeca i b. Csikosa sesije)

Brünner, Carl. *Anatomie für Künstler*. München, 1914.

Duval, Mathias. *Grundriss der Anatomie für Künstler*. Stuttgart, 1908., <https://archive.org/details/grundriss-deranat00duva/page/n15/mode/2up>

Froriep, August. *Anatomie für Künstler : Kurzgefasste anatomie, mechanik und proportionslehre des menschlichen körpers*. Leipzig, 1880., https://archive.org/details/bub_gb_0m8JAAAAIAAJ

Langer, Carl. *Anatomie der äusseren Formen des menschlichen Körpers*. Beč, 1884., <https://archive.org/details/anatomiederusse00langgoog>

Mašek, Dragutin. *Mala anatomija i fiziologija*. Zagreb : Sokolski savez, 1909., <http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X00531>

Richer, Paul. *Anatomie für Künstler / Anatomie artistique*. Pariz, 1890., <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k205846w/f26.item.texteImage>

Roth, Christoph. *Plastisch-Anatomischer Atlas Zum Studium Des Modells Und Der Antike*. Stuttgart, 1870., <https://arachne.uni-koeln.de/Tei-Viewer/cgi-bin/teiviewer.php?manifest=BOOK-810350>

Schwartz, Ante. *Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tijela*. Zagreb : Dionička tiskara, 1873., <http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X00774>

Novine i časopisi

a. ć. "Izložba učeničkih radova na umjetničkoj školi u Zagrebu", u: *Srbobran*, br. 6., 19.7.1909., 3.

Adamović, D. "Koja je ličnost ili umetničko delo na Vas presudno uticalo i zašto?", u: *Nin*, 24.11.1957.

Arčanin Špehar, Maja. "Medicina u crtežu : Zbirka Zarnik – crteži histoloških preparata", u: *Crtež u znanosti*, zbornik radova, (ur.) M. Lapaine, Zagreb : Geodetski fakultet, 1998., 53-63.

Arčanin Špehar, Maja. "Medicina u crtežu : 90 godina crteža u nastavi i znanosti", u: *List Medicinskog fakulteta*, br. 1-2, 2007., 58-63, https://mef.unizg.hr/wp-content/uploads/2015/12/MEF.HR-za-prosinac-2007.pdf?rs_file_key=11037624356022890056b34496085318

"Iz umjetničke škole", u: *lustrovani list*, br.32, 8.8.1914. 755-756.

Jušić, Božidar. "Vizualni znanstveni modeli između znanosti i umjetnosti", u: *Crtež u znanosti*, zbornik radova, (ur.) M. Lapaine, Zagreb : Geodetski fakultet, 1998., 25-41.

Krmpotić-Nemanić, Jelena. "Medicina i umjetnost", u: *Crtež u znanosti*, zbornik radova, (ur.) M. Lapaine, Geodetski fakultet, Zagreb, 1998., 51-53.

Loechel, William E. "The History of Medical Illustration", u: *Bulletin of the Medical Library Association*, vol. 48, br.2, 1960, 168-171.

Krmpotić-Nemanić, Jelena. "Crtež u anatomiji", u: *Crtež u znanosti*, zbornik radova, (ur.) M. Lapaine, Geodetski fakultet, Zagreb, 1998., 63-67.

Merenik, Lidija. "Zagrebačko desetljeće Ivana Tabakovića", u: *Peristil*, vol. 52, br. 1, 2009., 165-180, <https://hrcak.srce.hr/104190>

Munk, Zdenka. "Kako uče naši budući likovni umjetnici : Metode rada Babić-Hegedušić", u: *Novosti*, br. 32, Zagreb, 1958.

Peklić, Ivan. "Franjo Marković: Sveučilište kao duhovna lađa naroda", u: *Filozofska istraživanja*, vol. 33, br. 3, 2013., 493-508, <https://hrcak.srce.hr/113587>

Petanjek, Zdravko; Bičanić, Ivana. "Memorijalom Perović-Krmpotić obilježeno 100 godina od prvog predavanja na Medicinskom fakultetu", u: *List Medicinskog fakulteta*, br. 1, 2018., 29-31, https://mef.unizg.hr/wp-content/uploads/2015/12/MEF.HR-za-prosinac-2007.pdf?rs_file_key=11037624356022890056b34496085318

Posavac, Zlatko. "Hrvatska estetika u doba Moderne", u: Dani Hvarškoga kazališta, vol. 7, br. 1, 1980., 65-94, <https://hrcak.srce.hr/103474>

Posavac, Zlatko. "Ususret estetičkom psihologizmu Moderne", u: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, vol. 15., br. 1-2 (29-30), 1989., 7-44, <https://hrcak.srce.hr/84075>

Quien, Enes. "Pedagoški rad kipara Rudolfa Valdeca", u: *Post scriptum*, br. 4-5, novembar, 2015., 17-20, <http://ps.pfb.unbi.ba/wp-content/uploads/2018/11/2-Enes-Quien-Pedago%C5%A1ki-rad-kipara-Rudolfa-Valdeca.pdf>

Renin. "Rudolf Valdec", u: *Narodne novine*, 28.9.1912., 1-2.

Tsafirir, Jenni; Ohry, Avi. "Medical illustration: from caves to cyberspace", u: *Health Information & Libraries Journal*, vol. 18, br. 2, 2001., 99-109.

Izvori

Arhiv Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu (ARHIV ALU):

Fond Opći spisi

Fond Personalna dokumentacija

Fond Sjednice vijeća

Fond Donacije

Fototeka

Fundus umjetnina i zbirka studentskih radova

Arhiv za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (ARLIKUM HAZU):

Fototeka

Zbirka ostavština (Rudolf Valdec; Bogumil i Dora Car;

Jerko Fabković, dr. Antonija i Antun Bauer)

Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti:

Zbirka hrvatskog kiparstva od XIX. do XXI. stoljeća

Zbirka kopija fresaka od XI. do XVI. stoljeća

Zbirka medalja i plaketa

Gradski muzej Križevci:

Likovna zbirka

Kulturno - povijesna zbirka

Hrvatski školski muzej

Strossmayerova galerija starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti:

Arhiv Zbirke Csikos

Zbirka Grozić

Projekt CREARCH – kreativna interpretacija arhivskih izvora

Udruga ICARUS Hrvatska partner je u projektu Kreativne Europe CREARCH - CReative European ARCHives as innovative cultural hubs (2018. – 2021.) posvećenom promociji i kreativnom predstavljanju arhiva i arhivskih izvora u javnosti te razvoju nove publike.

Ideja CREARCH-a je povećavati broj i proširiti strukturu arhivske publike (korisnika i posjetitelja arhiva), tj. novim načinima komuniciranja povijesti, likova, mjesta i lokalnih tradicija dokumentiranih u arhivskim zapisima, kroz vizualne, digitalne i transmedijske izvedbe i događanja uživo upoznati što više ljudi s arhivima i značajem gradiva koje oni čuvaju.

Opsežnije informacije o CREARCH projektu i aktivnostima, kao i različiti materijali nastali tijekom projektnih aktivnosti dostupni su na mrežnim stranicama i društvenim mrežama projekta:

CREARCH projekt:

<https://www.crearchproject.eu/>

O CREARCH projektu:

<https://www.icarushrvatska.hr/projekti/crearch>

„Razvoj publike – Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka“:

https://drive.google.com/file/d/1-WJHINxRyyK_XBdp0AY5uXdIghlh7obW/view

#PričelzArhiva:

<https://www.icarushrvatska.hr/priceizarhiva>

Serija predavanja „Priče iz arhiva“:

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLeRqtKiIrIipp4DWhLTAo-IhObLNyZRWDL>

Serija predavanja „Kreativna interpretacija arhivskih izvora“:

https://www.youtube.com/playlist?list=PLeRqtKiIrIiqaBscPIHX-IOPZIdzQ_kHLs

Otvaranje izložbe „Sat anatomije nekad i sad“:

<https://www.youtube.com/watch?v=mmMnx00ck78&list=PLeRqtKiIrIirpZFQ5SitTFIEpHskTTRWV&index=9&t=184s>

Projekt plastična anatomija

Nositelji projekta

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU)

Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu (ALU)

Za Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti:

akademik Velimir Neidhardt, predsjednik

Za Akademiju likovnih umjetnosti:

izv.prof.art. Tomislav Buntak, dekan

Koordinatorice projekta:

Jasenska Ferber Bogdan, Ariana Novina

Sveučilište u Zagrebu
Akademija likovnih
umjetnosti

Virtualna izložba

Volja je kostur, želja je mišićje -

Rudolf Valdec i Bela Csikos Sesia:

Anatomski atlas za umjetnike

Postavljena u travnju 2021. godine trajno na adresi:

<http://anatomija.hazu.hr>.

Nositelji projekta

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU)

Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu (ALU)

Za Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti:

akademik Velimir Neidhardt, predsjednik

Za Akademiju likovnih umjetnosti:

izv.prof.art. Tomislav Buntak, dekan

Autorice izložbe

Arhiv za likovne umjetnosti HAZU - Jasenska Ferber Bogdan,

Andreja Der-Hazarijan Vukić, dr.sc. Darija Alujević

Arhiv ALU - Ariana Novina

Suradnici

HAZU - izv.prof.dr.sc. Stella Fatović-Ferenčić, Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti

ALU - izv.prof.art. Tomislav Buntak, dekan

red.prof.art. Darko Bakliža, Odsjek za animirani film i nove medije

izv.prof.art. Danko Friščić, Slikarski odsjek

Prijevod na engleski

Gorka Radočaj

Tehnička priprema

Programiranje i implementacija izložbe: ArhivPRO

Obrada video-zapisa: Domagoj Bogdan

Izložba je realizirana uz financijsku potporu Gradskog ureda za kulturu Grada Zagreba te udruge ICARUS Hrvatska u sklopu projekta Kreativne Europe CREARCH - Creative European Archives as Innovative Cultural Hubs.

Fizička izložba Sat anatomije nekad i sad – povijest kolegija Anatomija čovjeka i Anatomija životinja na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu

Zagreb, Galerija Šira, 6.-20.4.2021.

Autorice izložbe

Ariana Novina, dr.sc. Darija Alujević

Suradnice

Jasenska Ferber Bogdan, Andreja Der-Hazarijan Vukić

Izložba je financirana sredstvima Gradskog ureda za kulturu Zagreba i sredstvima Ministarstva kulture i medija RH.

Sveučilište u Zagrebu
Akademija likovnih
umjetnosti

Cijena: 50,00 kn

ISBN 978-953-49472-1-0

9 789534 947210